

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Introduktion

Österlund, Mia; Palmgren, Ann-Charlotte; Ahlbäck, Pia

Published in:
Tidsligheter

Published: 01/01/2024

Document Version
Final published version

Document License
CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Österlund, M., Palmgren, A.-C., & Ahlbäck, P. (2024). Introduktion: Barnlitteratur och tidslighet i antropocen. In M. Österlund, A.-C. Palmgren, & P. Ahlbäck (Eds.), *Tidsligheter: Ekokritiska, barnlitterära och kulturteoretiska perspektiv på tid* (pp. 9-50). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet; Vol. 873), (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet ; Vol. 167). Svenska litteratursällskapet i finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-624-3>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Tidsligheter

EKOKRITISKA, BARNLITTERÄRA
OCH KULTURTEORETISKA
PERSPEKTIV PÅ TID

Red. Mia Österlund, Ann-Charlotte Palmgren & Pia Ahlbäck

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
Appell Förlag, Stockholm
2024

Denna bok är nr 873 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

Boken ingår även i Svenska barnboksinstitutets serie Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet och har nr 167. För tidigare titlar i skriftserien, se www.barnboksinstitutet.se

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond I inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författarna och Svenska litteratursällskapet i Finland 2024.
Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) (CC BY-NC-ND 4.0).

Omslag: Jenny Lucander
Inlaga och ombrytning: Maria Appelberg

Typsnitt: Minion Pro, Myriad Pro, Stone Sans

Pdf-utgåva

ISBN 978-951-583-604-5 (tryckt utgåva, Finland) sls.fi
ISBN 978-91-988150-1-6 (tryckt utgåva, Sverige) appellforlag.se
ISBN 978-951-583-624-3 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-624-3>
ISBN 978-951-583-625-0 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-625-0>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt)
ISSN 2490-1547 (digital)

Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet
ISSN 0347-5387

UDK 82-9, UDK 39

Innehåll

Förord	5
MIA ÖSTERLUND, ANN-CHARLOTTE PALMGREN & PIA AHLBÄCK	
Introduktion	9
Ekokritiska, barnlitterära och kulturteoretiska perspektiv på tid	
Tidslighet och växande i antropocen	51
JULIA TIDIGS	
"You need to know what time it is"	53
Uppväxtens tid/rum i Sara Razais <i>Djävulen är en lögnare</i>	
SOFIA EKSTAM	
"Allt som skulle bli du"	73
Tidsskuggor på tröskeln till (vuxen)livet i Ester Roxbergs <i>Antiloper</i>	
JUDITH MEURER-BONGARDT	
Om andra tider	99
Att utmana en antropocentrisk tidsnorm och bemöta läsarnas antropocena medvetande i Maria Turtschaninoffs <i>Röda klostret</i> -trilogi	
Tidslighetens materialitet	129
JENNY JARLSDOTTER WIKSTRÖM	
"Oro! Oro!"	131
Ängslan, ovisshet och mörkrets tid i två bilderböcker av Lena Frölander-Ulf	
MARIA JÖNSSON	
Klocktid, stjärntid, myrtid	155
Ekokritiska besvärjelser och queer temporalitet i samtida bilderbokspoesi	

ELINA DRUKER

Hybrida kroppar 177

Tid och materialitet i förvandlingsböcker för barn

MIA ÖSTERLUND

Då materialitet möter tid 196

Försättsbladens tidslighet i bilderböcker av Linda Bondestam,
Lena Frölander-Ulf och Jenny Lucander

Tidslighet och agens 231

FANNY AMBJÖRNSSON & MARIA JÖNSSON

Berättelser om städning och obliken tid 233

Antropologiska och litteraturvetenskapliga nedslag

ANN-CHARLOTTE PALMGREN

**Icke/krononormativ barndom och jordens
dånuframtider** 249

Tidslighet i mem om Greta Thunberg och klimatfrågor

HEIDI HÖGLUND, KATRINA ÅKERHOLM & SOFIA JUSSLIN

Tidslighetens agens i litteraturundervisning 281

Möten med bilderböckerna *Djur som ingen sett utom vi*
och *Hemma hos Harald Henriksson*

PIA AHLBÄCK

I djuptiden 301

Litterär stratigrafi i Annika Luthers klimatroman
De hemlösas stad

Medverkande 317

Bildkällor 319

MIA ÖSTERLUND,
PIA AHLBÄCK &
ANN-CHARLOTTE PALMGREN

Introduktion

Ekokritiska, barnlitterära och kulturteoretiska perspektiv på tid

Den här boken handlar om tid, i vår tid. Vår tid handlar i sin tur om människans tidsålder, antropocenen, och dess planetära undergångsscenario, om uppsnabbning, och om den hisnande tvetydigheten i insikten om att vi inte har tid, att tiden tar slut. En rad centrala begrepp ur ekokritiken återkommer i bidragen till vår bok. *Antropocen* är ett av dem. Begreppet, som utgör den övergripande förståelseramen inom vilken vår bok har skrivits, är myntat av kemisten Paul Crutzen och biologen Eugene Stoermer för att känneteckna människans tidsålder. Exakt när denna era inleddes råder det delade meningar om och begreppet saknar en entydig definition. Allmänt taget betecknar antropocen en ny geologisk epok då det avtryck mänskligheten satt på klimat och ekologi är bestående.¹ Eller annorlunda uttryckt är antropocen ett elastiskt begrepp som migrerat in på ett flertal områden, "the concept has been quickly adopted into a terminological shorthand for various planetary-scale ecological problems and their social and cultural impacts".² Detta är en förändring som sätter kraftiga avtryck även i barnlitterära och kulturteoretiska sammanhang.

Likt ett skenande tåg, med anspelning på den engelska konstnären William Turners målning "Rain, Steam, and Speed – The Great Western Railway" från 1844, "accelererar" den linjära tid som utgör

grunden för vår västerländska självförståelse, för att tala med den tyska sociologen Hartmut Rosa.³ Den linjära tiden är i historiskt perspektiv ett föreskrivet, normerat modus för hur vi bör förhålla oss till och förstå tid. Det västerländska samhällets tid är riktad åt ett enda, entydigt håll: framåt. Vi blickar bakåt endast för att se hur en utveckling skett framåt, hur vi ”vet bättre” nu, hur vi lärt oss något, hur en förändring skett. Likaså är accelerationen, som tar sin början med moderniteten och den teknisk-industriella revolutionen, föreskriven. Vi ska framåt, allt snabbare. Men år 2024 står det klart att vi senast inom fem till tio år bör ha lämnat denna samhällets gigantiska motorväg. Det är alltså bråttom med en enda sak, att bryta denna utveckling, destruktiv för människor, natur och miljö. Egentligen har detta stått klart åtminstone sedan det sena 1900-talet.⁴ Parallellt med en global miljökatastrof, som inbegriper samhällets katastrof i lika hög grad som naturmiljöns, framträder dessutom ett annat undergångsscenario i form av den så kallade teknologiska singulariteten – ett tillstånd då utvecklingen inom artificiell intelligens har blivit autonom och omöjlig att stoppa för människor⁵ – som vi förutspås inträda i någon gång mellan 2030 och 2050.

Men i lika hög grad som om tid handlar den här boken om barn- och ungdomslitteratur, och den mångfald varianter av tidslighet som står att finna där. Barn- och ungdomslitteraturen är en vidsträckt, mångskiftande och kulturellt och vetenskapligt alltför underskattad kategori. I själva verket, hävdar vi, är barn- och ungdomslitteraturen ett kulturellt laboratorium av första klass. Här prövas nya idéer ut, och gamla upphör att gälla. Här vrider sig tiden kring sin axel, erbjuds tidlig förlösning och upplösning. Här störtar tiden in, sammansmälter med och lämnar rummet. Barn- och ungdomslitteraturen bryter med och mot samhällets tid, vänder den upp och ner, karnevaliserar den, och återkastar den samtidigt som något groteskt och främmande, som i en sprickande spegel.

Ur det innovativa material som barn- och ungdomslitteraturen erbjuder oss kan vi utvinna nya sätt att förstå vår tid och inte minst vårt eget tidliga handlande. För vi är inte oskyldiga när vi stressar inför en så kallad deadline eller kör överhastighet för att vi ”har så bråttom”,

William Turners kända målning "Rain, Steam, and Speed – The Great Western Railway" (1844) har setts som en sinnebild för accelerande tid (beskuren bild).

men inte heller är vi fria att välja suveränt. Mänskliga subjekt i dagens värld kan närmast förstås som *accelerat*, vilka definierats av den tilltagande samhällsuppsnabbningen och drivs framåt allt hårdare och allt snabbare. Denna term myntar Pia Ahlbäck i den här boken som ett verktyg för att beskriva mänskliga subjekt i relation till temporalitet. Möjligheten till det motsatta, *decelerat*, nämligen subjekt som bromsar in och saktar ned som en reaktion på samhällsuppsnabbningen är något som diskussionerna i vår bok ger upphov till och som vi myntar detta begrepp för i den här introduktionen. Dessa begrepp föreslår vi att kan användas i framtida studier om tidslighet för att visa på och förtydliga individens predikament och agens i de temporala ordningar där de ingår.

Men det tidsliga perspektivet är emellertid alltid större än så, och inbegriper självreflektion, både hos individ och samhälle. Som Mark Currie formulerar det: ”reflection alters what is reflected upon, so that part of the lived temporality of an epoch is the way that it adopts a position of reflective distance from itself”.⁶ Den levda temporaliteten under en viss tidsperiod inbegriper alltså ett mått av självreflektion, där tidsligheten rådbråkas och betraktas på distans. Dessa processer är påtagliga i skönlitteratur och kulturteoretiska analyser. Frågan för vår tid är då vari vårt eventuella aktörskap består och hur vi kan handla etiskt i fråga om tid, det vill säga på ett sätt som bevarar vår planet, skyddar oss själva och varandra från kronisk utmattning och samtidigt undviker att göra oss till nyttiga idioter i en gränslös teknologisk utveckling, där vi gradvis förlorar vår autonomi. Med andra ord har barn- och ungdomslitteraturen möjlighet att erbjuda samhället en radikalt konstruktiv, livsbevarande tidskritik, bland annat för att den utmanar de ovan nämnda linjära accelerationsförluppen och påvisar andra slag av tidslighet.

I den här inledningen förklarar vi vår syn på tid och varför just samtida finlandssvensk barnlitteratur står i centrum, samtidigt som vi i boken placerar barnlitteraturen i ett bredare litterärt sammanhang. Vi tecknar inledningsvis några relevanta forskningssammanhang samt berör några återkommande begrepp innan vi beskriver hur boken och de enskilda kapitlen är upplagda. Introduktionen är tänkt som ett

bidrag till fältet tidsstudier, särskilt som det för tillfället håller på att ta form inom litteraturforskningen, inte minst inom barnlitteraturforskningen. De viktigaste analysbegreppen i vår bok kommer från queerteorin (tidsnormativitet), sociologin (social acceleration och deceleration) och ekokritiken (antropocen). Med hjälp av dessa begrepp visar vår bok hur samtida barn- och ungdomslitteratur – men också annan skönlitteratur samt kulturteori – erbjuder nya sätt att förstå vår tid och utmanar vuxnas tidsföreträde.

Varför då en bok om tidslighet i samtida barnlitteratur, och varför nu? Svaret är givet utgående från den ovan skisserade utvecklingen och med tanke på hur snabbt uppfattningar om tid förändrats under de senaste decennierna. Vi ser det som rimligt, ja rentav nödvändigt, att fördjupa granskningen av tid i skönlitteratur. I vår bok vill vi därför undersöka vad barnlitteraturen – men också andra litteratur- och kulturteoretiska perspektiv – säger om tid i antropocen. Hur barnböcker bemöter de pockande frågorna kring tidslighet – inte minst kring de klimatförändringar som är aktuella i vår tid – är därför den frågeställning vår bok uppehåller sig vid. Samtiden kan ses både som synkron, den existerar och pågår här och nu, och diakron, den inordnar sig utsträckt i tiden i ett historiskt förlopp. Eftersom vi vill granska tidslighet i antropocen lämpar sig det post-millennials tidsspännat väl, eftersom det är en tid då pågående förändringar inom miljö och samhälle gör avtryck i skönlitteraturen, men också där skönlitteraturen förebådar dessa frågor.

Alla kapitel i vår bok berör ingalunda explicit barnlitteratur eller antropocen, utan temporalitet i vår tid är den frågeställning som knyter samman bidragen. Antropocen i sin tur är den ram som omfattar de olika former av tidslighet som analyseras i bidragen. Numera är det närmast en ofrånkomlighet att inte beakta dessa nya förutsättningar som omgärdar skönlitteraturen. Vi välkomnar därför dynamiken mellan explicita och implicita analyser av antropocen tidslighet.

Med vår bok vill vi grundligt bemöta den omorientering av skönlitterärt berättande, den tidsliga vändningen med antropocena förtecknen – med påtagliga utlöpare till barnkultur – som vi identifierat och som vi upplever att är aktuell. Det material boken berör är i första

hand barnlitterärt: vi granskar allt från bilderbok till ungdomsroman. Men för att inte isolera barnlitteraturen som en hermetiskt sluten enhet har vi valt att även inkludera några bidrag som berör texter som publicerats för vuxna. Dessa texter kännetecknas i våra ögon av att de befinner sig i det gränssrum som finns mellan barnlitteratur och annan skönlitteratur och av att de gestaltar unga protagonister. Bägge typer av material har något väsentligt att säga om tidslighet i vår samtid. Genom att inkludera annat än barnlitteratur vill vi visa att de frågeställningar vi uppmärksammar även gör sig gällande i mera extensiv omfattning inom skönlitteraturen, särskilt i verk som uppehåller sig vid barn och unga. Den skärningspunkt vi identifierar är alltså den mellan tid och barn eller unga i olika litteraturformat, men även i kulturteoretiska perspektiv.

Ytterligare en aspekt som styr materialurvalet i vår bok är det faktum att finlandssvensk barnlitteratur fortsättningsvis är ett område som det inte har forskats så mycket om och därför krävs det mera forskning. Vi har därför valt att koncentrera oss främst på den samtida finlandssvenska barnlitteraturen. Men inte bara därför: den finlandssvenska barnlitteraturutgivningen är också rik och komplex. Valet har ytterligare fallit på post-millennial finlandssvensk barnlitteratur, eftersom denna period kännetecknas av en blomstringsperiod som vi anser vara både relevant och intressant att undersöka ur perspektivet tidslighet. Barnlitteratur betraktar vi som en särskilt förtätad spelplats för just tidslighet. Några utblickar mot det nordiska tjänar som referenspunkt då det gäller gestaltningen av tid i barnlitteratur.

Det är vår förhoppning att vår bok vittnar om hur rik den finlandssvenska barnlitteraturen är. Utgivningen må vara liten till sitt omfång, endast kring tjugo titlar utkom årligen under den period vi undersökt. Men till sitt innehåll går finlandssvensk barnlitteratur i uppfordrande dialog med sin samtid, inte minst i frågor som berör vad tid är, hur vi förhåller oss till tid och vad tid kunde vara.

Den finlandssvenska barnlitterära utgivningen är kvinnodominerad. Detta gäller såväl textförfattare som illustratörer. Därmed är det svårt och enligt vår mening inte ens meningsfullt att låta ett genusperspektiv styra urvalet av analysmaterial. Tvärtom ser vi en överhängan-

de risk med att kvotera in manliga aktörer på bekostnad av de kvinnliga aktörer som dominerar fältet. I denna bok anlägger vi inte heller ett särskilt genusperspektiv på temporalitetsfrågor, trots att detta görs på annat håll. Huruvida uttryckligen kvinnliga författare och illustratörer förhåller sig till temporalitet på särskilda sätt är något vi överlämnar till kommande forskning att diskutera. Kapitelskribenterna har haft fria händer att välja material och vi har inte öronmärkt bidrag för att inkludera manliga författarskap, främst på grund av fältets demografi. Då det gäller de bidrag som analyserar romaner riktade till vuxna eller som befinner sig i gränslandet till ungdomsromanen har vi inte heller poängterat genus. Det kan dock nämnas att flera av dessa bidrag berör flickskap och tidslighet och även hade varit möjliga att rama in genom flickforskning och de temporalitetsstudier som finns på området: en flickskapets temporalitet som viker tid för väninnerelationer framträder. Samtidigt betyder inte vårt val av perspektiv att möjligheter till analys med genusvetenskapliga teoretiska begrepp förbises. Flera bidrag tillämpar genusteoretiska perspektiv såsom queer temporalitet. Därtill refereras även feministiska teoretiker på bredare front, så som exempelvis Donna Haraway, Rita Felski och Jack Halberstam.

Med *kulturteori* avses allmänt taget det teoretiska arbete som särskilt socialantropologer, etnologer och sociologer gjort för att precisera kulturbegreppet.⁷ För vår bok inbegriper kulturteoretiska perspektiv mer specifikt de teoribyggen om kultur och temporalitet som anknyter till genusvetenskap, socialantropologi, litteraturdidaktik och mediastudier. En del av bokens bidrag både hänför sig till och ansluter sig till diskussioner inom dessa discipliner. Med kultur avser vi i boken de gemensamma referensramar och förväntningar som kännetecknar en viss grupp människor i en specifik kontext, vilket inte utesluter att vi uppfattar ett kontinuerligt resonemang och ständig omförhandling av kulturbegreppet som grundläggande inom kulturteoretiskt tänkande. Genom att inkludera kulturteoretiska perspektiv har vi velat inlemma de barnlitterära perspektiven i ett större sammanhang samt signalera att de sätt på vilka barnlitteratur och annan skönlitteratur hanterar tid hänger samman med andra kulturyttringar i antropocen.

Vår bok granskar frågan om hur den västerländska linjärt uppfattade samhällstiden, som är förbunden med en fortgående accelererande ekonomisk och kulturell expansion,⁸ manifesteras med avseende på kropp, plats, generation, miljö och natur. Hur behandlar finlands-svensk barnlitteratur i form av bilderböcker och ungdomsromaner detta? Och i tillägg, hur kommer tid till uttryck i annan svenskspråkig skönlitteratur och hur kan kulturteoretiska perspektiv på denna frågeställning se ut? Vi frågar oss hur kulturen hanterar tidslighet i en tid då tiden hotar att upphöra? Vilka typer av tidslighet beskriver, skapar, upprättar och utmanar skönlitteraturen? På vilka sätt uttrycks eller relateras samhällstiden – och antropocen temporalitet – i specifika uppbrutna, avbrutna eller fullkomnade livslinjer hos enskilda individer?

Vår bok tar avstamp i en bred syn på tidslighet. Begreppen temporalitet och tidslighet används synonymt i vår bok.⁹ Genom begreppet tidslighet adresserar vi frågor om hur tidsnormativitet och makt-hierarkier manifesteras i barn- och ungdomslitteratur. Kulturteoretiskt uppfattar vi tidslighetsbegreppet som både transformativt och integrativt. Transformativt på så sätt att begreppet ”har potential att förändra vår syn på vår omvärld” samt integrativt på så sätt att begreppet ”hjälper oss att se nya samband som vi inte tidigare har kunnat se”.¹⁰ Vår bok visar därmed vilket fångslande och mångfasetterat begrepp tidslighet är, samt vilken mångsidig samhällsfaktor skönlitteraturen är – inte minst barn- och ungdomslitteraturen.

Forskningslinjer kring tidslighet

Tidslighet är något som tänkare genom tiderna ägnat sig åt och försökt definiera. Vi förbehåller oss rätten att diskutera tid i det utsnitt som utgörs av skönlitteraturen, som i sig självfallet härbärgerat tidslighet allt sedan Aristoteles. Senare, på 300-talet, dryftade filosofen och kyrkofadern Augustinus i *Bekännelser* vad tid är. Sedan dess har fysiken svarat naturvetenskapligt på frågan, och genom vårt ekokritiska synsätt inspireras vi av just naturvetenskap. Augustinus ser på tid som något som huvudsakligen utspelar sig i vårt medvetande, och

som styrs av förväntan, uppmärksamhet och minne då vi uppehåller oss vid det pågående, det förflutna och det kommande. Denna synvinkel har fortfarande bäring på hur tidslighet behandlas i skönlitteraturen.

Tid och rum är förbunda, och periodvis har det ena dominerat över det andra i teoridiskussionerna. En orsak till det rumsliga synsättets genomslag under 1900-talet, var den växande medvetenheten om gränserna för det fysiska rummet. Från och med de första rymdfärderna på 1960-talet blev jorden som avgränsad helhet tydlig för envar, vilket kom till uttryck bland annat genom en av 1960- och 1970-talens mest populära artefakter, jordgloben.¹¹ Från och med 1960-talets början och Rachel Carsons ögonöppnande populärvetenskapliga verk *Silent Spring*¹² ökade medvetenheten om jorden som en hotad livsmiljö, som delas av alla levande organismer: människor, djur och växter. Bilden av rummet fick därmed tydligare fysiska konturer: jorden uppfattades som ett ”hem”, som skulle vårdas med tanke på allas bästa. Den naturvetenskapliga disciplinen ekologi etablerade sig likaså under 1960-talet och i förlängningen kom också frågan om miljön, frågan om ”hemmets” fortbestånd,¹³ att bli ett av de mest angelägna politiska problemen i västvärlden. I dag är miljödiskursen etablerad tillsammans med den naturvetenskapliga insikten om att människan har lämnat oåterkalleliga avtryck i biosfären och därigenom inträtt i en ny geologisk era, antropocen.¹⁴

I sin essä om andra rum eller heterotopier, ”Of Other Spaces”, konstaterar Michel Foucault att 1900-talet är rummets era till skillnad från 1800-talet och dess ”besatthet av tiden”.¹⁵ Ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv kan det sena 1900-talet med rätta sägas ha varit rummets: såväl de humanistiska vetenskaperna som samhällsvetenskaperna utforskade, tillämpade och tog till fullo i bruk de användningsmöjligheter idén om rumslighet innebar. Vår bok vidareutvecklar också den nyorientering av litteraturforskningen kring spatialitet på finlandssvenskt håll, som senast kom till uttryck genom projektet *Senmodern spatialitet i finlandssvensk prosa 1990–2010* (2015–2017). Detta sker uttryckligen genom en betoning av kategorin tid som definierande koordinat för rumsliga kontexter. Projektet *Literature and*

Time (2010–2013) betonade sambandet mellan aktörskap och tid i litteraturen. Vår bok tar kategorin tid i en ny och annan riktning så till vida, att vi problematiserar en miljöhistorisk kontext som både utomlitterärt och inomlitterärt rum. Samtidigt tar vi i bruk begrepp för analys av tid i litteraturen som kronononnormativitet, acceleration och deceleration, vilka vi tillämpar utgående från en förståelse som bygger på klimatförändringen och de miljöproblem som hänger samman med den.¹⁶

Vid den punkt där en samstämmig klimatforskning anger tydliga tidskoordinater för fortsatt drägligt mänskligt liv på jorden,¹⁷ är det motiverat att på nytt lyfta fram och problematisera tid som övergripande begrepp utan att för den skull förminska betydelsen av rummet. Detta innebär att betoningen än en gång läggs på *tiden* som analytisk kategori. Emellertid handlar betoningen av tid också i detta fall om en förhandling av tid och rum i förhållande till varandra. Vår bok placerar sig följaktligen i en miljöhistorisk kontext, som betonar miljöhistoriens såväl idéhistoriska som naturvetenskapliga grenar. I ett bredare kulturteoretiskt och samhällsvetenskapligt perspektiv är Barbara Adams bok *Time and Social Theory*¹⁸ central. Adam hävdar att tid är en så integrerad del av vår vardag, i form av rutiner, scheman och tidsgränser, att vi sällan tänker på vad tid egentligen är. Genom djupintervjuer med barn, ungdomar och vuxna visar hon hur tidslighet inverkar på och i högsta grad är närvarande i deras liv.¹⁹

Hur humanistisk forskning ska förhålla sig till att inlemma tidslighet i ekokritiken råder det delade meningar om. Exempelvis påtalar Daniel Anderson att det överlag saknas en systematisk syn på tidslighet inom ekokritisk forskning.²⁰ Paul Huebener understryker å sin sida att de varierande sätten att närma sig tid på inom den ekokritiska forskningen vittnar om att tid inte är singular utan tvärtom utgörs av en serie förhandlingar mellan natur och kultur.²¹ Vi förenar oss med Huebener och konstaterar att tiden är en myriad.

Tiden betraktas av flera forskare som radikalt multipel, något som exempelvis syns i begrepp som *radikal polytemporalitet*. Detta begrepp uppmärksammar att det finns konkurrerande tidsordningar: de som tillhör hemsfären, nationen, de personliga, de politiska, de andliga,

de geologiska, de teknologiska, de agrikulturella och så vidare. Och vidare att dessa tidsligheter kontinuerligt formar och ger mening åt mänskligt liv och är omöjliga att reducera till enkla enheter som kultur eller kapitalism utan tvärtom måste ses storskaligt och i sin fulla komplexitet.²² Jay Griffiths beskriver konkurrerande tidsordningar i *A Sideways Look at Time* som ”a broadside against all the misuses of time in modern Westernized societies. And a manifesto for time to be seen as something more extraordinary, strange, sensual – even erotic – than our dominant definitions allow”.²³ Hon pläderar för ett synsätt på tid som särskild, udda, sensuell, rentav erotisk i motsats till den reglerade tiden. Synsättet på konkurrerande tidsordningar är något som vi i vår bok delar med Griffiths. Vi uppmärksammar nämligen hur olika tidsligheter återkommande konfronteras med varandra i barnlitterära och andra texter.

Det sätt på vilket bidragen i vår bok tar sig an tidslighet i skönlitteraturen anknyter till hur tid överlag granskas i litteraturvetenskap och närliggande discipliner. Thomas Allen samlar i *Time and Literature* bidrag om tid och skönlitteratur i det han kallar ”the temporal turn”, den temporala vändningen i litteraturforskningen. Denna vändning återaktualiserar tid som analyskategori och kallas litterära tidsstudier (Literary Time Studies).²⁴ Inte desto mindre presenterade redan filosofen Walter Benjamin 1940 en kritik av den moderna tiden som han bland annat uppfattade som veckad och sammantrasslad.²⁵

Narratologerna var tidiga med att systematiskt granska tidsstrukturer i skönlitteraturen som Gerard Genette i sin tongivande *Narrative Discourse*, som bland annat genom begrepp som berättelsens tid, duration och frekvens, men även analepser (tillbakablickar) och prolepser (framåtblickande) visar hur temporala berättarstrukturer är verksamma i skönlitteratur.²⁶ Genettes begrepp har haft ett grundläggande inflytande över de sätt på vilka temporalitet begreppsliiggörs och studeras inom litteraturvetenskapen. Inom barnlitteraturforskningen har exempelvis Maria Nikolajeva visat på vikten av att beakta de narratologiska berättarstrukturerna, inte minst temporaliteten.²⁷

En inflytelserik diskussion för Paul Ricoeur i *Time and Narrative*, där han i tre band teoretiserar tid.²⁸ Ricoeur diskuterar bland annat

de beröringspunkter som finns mellan historiska narrativ och fiktiva narrativ. Han understryker att vi använder oss av narrativ för att klara av att befinna oss i tiden. Han menar att det att vara människa är nära förbundet med temporalitet och att på motsvarande sätt är varje berättelse en temporal värld: "what is ultimately at stake in the case of the structural identity of the narrative function as well as in that of the truth claim of every narrative work, is the temporal character of human experience. The world unfolded by every narrative work is always a temporal world."²⁹ Människans förhållande till tiden och berättelsens temporalitet diskuterar Ricœur genom Augustinus och Aristoteles tankar om tid. Han talar om tidens apori, dess ogenomtränglighet eller paradox, som ett sammanhang där berättande kan vara förlösande eftersom det har potential att läka de sår som uppstår av att vi tvingas leva i en temporal verklighet. Ricœur analyserar temporaliteten i Virginia Woolfs *Mrs Dalloway* (1925) och visar på sammanflätningen av det han kallar monumental tid och självupplevd tid. Till den förra hör sådant som klocktid, historisk tid, auktoritetsfigurers tid – i romanen manifesterat av Big Bens klockslag i kontrast till Mrs Dalloways levda tid där hon slungas mellan minne, förväntan och nutid. Skiljelinjen mellan Ricœur och strukturalister som Roland Barthes är synen på texten; för den senare är tid bara en sekvens i berättandet, inget mer.³⁰ Även narratologer som Genette instämmer med Barthes och betraktar den berättade tiden som en "pseudo-tid",³¹ medan Ricœur fäster uppmärksamhet vid sambandet mellan levd temporalitet och berättad tid.

Hur litterär tid kan granskas inte bara som form utan även sättas i ett historiskt sammanhang visar också Michail Bachtins berömda begrepp *kronotop*, tidsrum. Begreppet betecknar det särskilda sätt på vilket tid, rum och intrig verkar i en given genre under en given epok: "Time ... thickens, takes on flesh, becomes artistically visible; likewise space becomes charged with and responsive to the movements of time, plot and history."³² I vår bok är uttryckligen sådana rumsbegrepp centrala i vilka tiden utgör det bestämmande inslaget, som Bachtins *kronotop*, tidsrum, och dess förankring i den av Einstein upptäckta *rumtiden*. Lika viktiga är de andra rum, de *tidshetero-*

topier Michel Foucault uppmärksammar.³³ Förutom Foucaults eget starka inflytande var en annan starkt bidragande orsak till den rumsliga vändningen inom postmodern teoribildning den inom historiskskrivning ofta förekommande uppfattningen om ”historiens slut”. Detta slut skulle ha förorsakats dels till följd av en kris i språket och dess betecknandeprocesser, dels av en ideologiernas kris i och med den liberala kapitalismens slutgiltiga genomslag.³⁴ Under det sena 1900-talet kom tiden med andra ord att smälta samman med rummet i en process som kunde betraktas som en oändlig, aldrig upphörande samtid. Ett framstående kulturteoretiskt verk som diskuterar tid och rum som oskiljaktiga och intra-agerande är *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life* av Henri Lefebvre.³⁵ Han visar hur konkurrerande rytmer existerar i människokroppen, men även i urbana miljöer.

Under den postmoderna eran krympte tidens betydelse både i litteraturen och i vardagen, menar Fredric Jameson i sin kända essä ”The End of Temporality”. Skiftet från kategorin tid, som tidigare dominerat, till postmodernismens intresse för rum handlade om att bryta med modernismens upptagenhet av temporalitet, minne och medvetande genom att övergå till postmodernt främmandegörande, globalisering och digital sammankoppling i det Jameson kallar ”a dramatic and alarming shrinkage of existential time”.³⁶ Ursula Heise ser i *Chronoschisms* hoppfullt på övergången från modernism till postmodernism. Även hon påtalar att både individuell, social och historisk tid har försvagats.³⁷ Men, framhåller Heise, de postmoderna berättarexperimenten erbjuder ett utrymme att laborera med tid där komplexitet, beredskap och det icke-linjära råder.³⁸ För närvarande är vi inne i ett skede där berättandet söker sig ytterligare nya vägar, inte minst genom att skönlitteraturen förhåller sig till miljöfrågor och nya digitala berättarformat.³⁹

Diskussionen om temporalitet har tagit ny fart under de senaste decennierna genom den temporala vändningen. Prominenta exempel är Rita Felskis *Doing Time. Feminist Theory and Postmodern Culture*, Svetlana Boyms *The Future of Nostalgia*, Elizabeth Grosz *The Nick of Time: Politics, Evolution, and the Untimely* och *Time Travels. Feminism, Nature, Power*, Wai Chee Dimocks *Through Other Continents:*

American Literature Across Deep Time och Martin Häggstrands *Dying for Time: Proust, Woolf, Nabokov*.⁴⁰ Den fråga flertalet av dessa verk och andra med dem kretsar kring är vad som kan tänkas vara specifikt litterärt med tiden eller hur skönlitteratur förhåller sig till och berättar fram tid. Ibland granskas tiden som tema i de skönlitterära verken, ibland uppmärksammar litteraturvetenskapen tid som berättarteknisk beståndsdel. Genom att analysera barnlitteratur och temporalitet bidrar vår bok till denna internationella forskning om tid i skönlitteratur.

I sin egenskap av grundläggande kategori av skönlitterärt berättande har tidslighet självfallet granskats tidigare i barnlitteraturforskningen. Exempelvis Maria Nikolajeva har i sina narratologiskt inriktade verk som *From Mythic to Linear. Time in Children's Literature* granskat barnlitteraturen ur tidslighetsperspektiv.⁴¹ Hon föreslår olika temporaliteter för barnboken och för ungdomsromanen: en arkaisk icke-linjär för barnboken och en samtida linjär för ungdomsromanen. Nikolajeva har även tillsammans med Carole Scott i *How Picturebooks Work* granskat hur tid gestaltas i bilderböcker. De menar att det är svårt att fånga tidslighet i bild.⁴²

Vår bok placerar sig inom fältet ekokritisk barnlitteraturforskning. Ekokritiska läsningar av barnlitteratur förekommer numera rikligt. Inflytelserika exempel är Sidney Dobrins och Kenneth Kidds *Wild Things: Children's Culture and Ecocriticism*, Clare Bradfords, Kerry Mallans, John Stephens och Robyn McCallums *New World Orders in Contemporary Children's Literature: Utopian Transformations*, Alice Currys *Environmental Crisis in Young Adult Fiction: A Poetics of Earth* och *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures* av Nina Goga et al.⁴³ Kännetecknande är ändå att tidslighet inte beaktats i någon större omfattning i de barnlitterära studier som gjorts på ekokritisk grund.⁴⁴ Vår bok vidareutvecklar därmed det ekokritiska synsättet inom barnlitteraturforskningen som slog igenom under 2000-talet genom att vi förankrar den ekokritiska forskningen i temporalitetsstudier.

Emma Uprichard kartlägger i "Children as 'Being and Becomings. Children, Childhood and Temporality" på vilka sätt barndoms- och barnlitteraturforskningen har diskuterat hur tidslighet spelar in i förståelser av begreppen barn och barndom.⁴⁵ Hon konstaterar att tem-

poralitet återkommande framhålls som den definierande aspekten av både barn och barndom. Inom barnlitteraturforskningen fångar Clementine Beauvais upp denna diskussion i relation till den långvariga diskussion om vuxenmakt och barnets handlingsmakt som löpt genom de senaste tre decennierna i sin studie *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*.⁴⁶ Beauvais går bland annat i dialog med Nikolajevs synsätt på tidslighet i barnlitteraturen då hon understryker att tid är den avgörande faktorn för barn i det att de sannolikt äger mer framtida tid och därmed mer potentiell handlingsmakt, detta i relation till de vuxna som må ha makt i nuet men vilkas framtid har ett kortare tidsspann är barnets. Denna möjliga tidsmakt barn och unga kunde inneha är hotad i antropocen. Om detta vittnar de ungas protesterörelse: de har ingen framtid.

Ett sätt att tänka kring tid är alltså att fästa tankarna vid begrepp som barn och barndom. Tiden börjar på sätt och vis alltid med barnet. Som Beauvais uttrycker det: "[a] child growing up is not *subjected* to the passing of time; its elongating limbs and developing existence *are* the passing of time".⁴⁷ Hon förespråkar alltså en syn på barn där barnets växande kropp i sig *är* tid som förflyter. Hur ett sådant växandeparadigm kan motsägas granskar vi i vår bok genom att se på vad som händer då ungas tidsflöden bromsas upp i antropocen.

Tid och tidslighet återkommer alltså i kärndiskussionen om vad barn och barnlitteratur är, men också som ett motiv i själva barnlitteraturen och ytterligare som ett knippe berättargrepp genom vilka tid konstrueras i skönlitterära texter. Tid och tidslighet är nära sammanlänkade med normativitet och normativitet är i sin tur något som kringgärdar barn och barndom. I barnlitteraturen däremot är det ofta brotten mot det normativa som har fått spelrum då barn skrivits fram. Trots att temporalitet under de senaste decenniernas barnlitteraturforskning varit något man har återkommit till har tid ändå inte tidigare grundligt granskats i detalj i det sammanhang som denna bok anför: antropocen.

Normativa tidslinjer och fickor av resonans

En inflytelserik kritik av modern tid erbjuder queerteorin som uppmärksammar hack i den linjära tiden som exempelvis anakronism, icke-mognad, icke-framtid, alltså sådant som traditionellt räknats ut ur moderniteten. Vår utgångspunkt är att tid i skönlitteraturen manifesteras genom en rad konkurrerande tidsligheter. Här har queerteorins syn på temporalitet influerat oss med sin öppenhet för alternativa sätt att förhålla sig till tid.⁴⁸

Queertemporal studier utgör ett fält inom den inriktning av queerteorin som vidareutvecklar de vetenskapsteoretiska perspektiv som ifrågasatt ett enhetligt, historiskt förflutet och en homogen tidslighet.⁴⁹ Kritiken mot en alltför linjär, enhetlig historieförställning har kommit från flera olika teoretiska hemvister: feminism, marxism och postkolonialism. Den heteronormativa temporalitet som ofta präglat historiesynen har mer sällan utmanats. En förhärskande syn på tiden som linjär och riktad mot en ljusnande framtid passar sällan in på queera subjekt – en sådan skavande position benämns ofta som att den queera ”hemsöks” av det förflutna.⁵⁰

En liknande dynamik tycks känneteckna antropocen, en tid som hemsöks av tidigare miljöhandlingar, samtliga med temporala konsekvenser. Sätten på vilka sådana temporala hemsökelse manifesteras i barnlitteraturen är värdefulla. Dyliga diskussioner om historieförställning utmanar den förväntade uppdelningen av dåtid, nutid och framtid – relationen mellan dessa kan nämligen förstås genom många temporala konstellationer.⁵¹ Angreppssätt som Carolyn Dinshaws icke-historiserande metod ”touching across the past”, det vill säga att skapa affektiva band mellan olika historiska epoker över tid, är ett exempel på hur queer temporalitet varit inflytelserik i att ge ett nytt perspektiv på tid.⁵² Detta är den queertemporal forskningens historiskt inriktade spår.

Ett annat spår, som är sammanlänkat med synen på historia, är hur individuella livslopp förhåller sig till tidsnormer, eller med Elizabeth Freemans begrepp krononormativitet, myntat i hennes inflytelserika studie *Time Binds. Queer Times, Queer Histories*.⁵³ På vilka

sätt temporalitet och genus hänger ihop är nämligen en fråga som queertemporala studier hanterar genom att teoretisera skiljelinjen mellan krononormativitet och icke-krononormativa temporaliteter. Freeman beskriver den normativa tiden som en teknik genom vilken institutionella krafter verkar, reglerar subjekt och disciplinerar dem genom klocktid, biologisk tid och reproduktiv tid. Livet delas in enligt föreställda faser, som ger företräde åt sådan temporal erfarenhet som följer normen.⁵⁴ Ur ett queert perspektiv kan tid, med Sarah Ahmeds begrepp, förstås som *straight* (engelskans fyndiga dubbelhet uppmärksammar både det rätlinjiga och det heterosexuella): linjär tid byggd på idén om framåtskridande, nationell progression och heterosexuell reproduktion.⁵⁵

Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson lyfte i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* (2010) tidigt in dessa frågor i ett nordiskt sammanhang.⁵⁶ Där utvecklar de utgående från Sarah Ahmeds rät(t)a linje och Jack Halberstams "livsschema" begreppet "livslinje" för att beskriva hur och i vilken ordning ett liv ska levas för att vara begripligt i relation till heteronormen. De utgår ifrån Halberstams idé i *In a Queer Time and Place* (2005) om de livsscheman som följer normativa tidslinjer i form av mognad, äktenskap, reproduktion och arv och som bryts av "strange temporalities, imaginative life schedules, and eccentric economic practices", vilka i sin tur emanerar ur queera subkulturer.⁵⁷ Begrepp och tankefigurer som att vara i osynk eller osamtidighet är viktiga inom queertemporal teori.⁵⁸ Livslinjer styr de normer för hur och när en person betraktas som tillhörande en viss åldersgrupp som barn, ungdom eller vuxen. Heteronormativ parbildning och reproduktion är avgörande brytpunkter på livslinjen från barn till åldring.

Enligt en heteronormativ reproduktiv logik står barnet för framtiden, något som Lee Edelman i *No Future. Queer Theory and the Death Drive* kallar reproduktiv futurism. Enligt Edelman fungerar barnet och reproduktionen nämligen i kulturella och mediala sammanhang som ett sätt att framställa heterosexualitet och kärnfamilj som garantier för framtiden.⁵⁹ Kroppens biologiska kronologi från födsel till död ter sig som ett oemotsägligt imperativ. Men även den

biologiska tiden har visat sig vara böjlig: hur kroppar åldras varierar stort och även normer kring mognad och utveckling motsägs ofta.⁶⁰ De förväntade livslinjerna beror ytterligare av intersektionella variabler som exempelvis ras, klass och funktionalitet.⁶¹ Den linjära tidsmodellen förknippas även med koloniala och rasistiska föreställningar om västerländsk överlägsenhet där icke-västerländska samhällen framställs som temporalt underlägsna.⁶² Här öppnar sig möjligheter att syna tidslighetens annangörande mer systematiskt.

Bland de queertemporala studier som problematiserar ålderskategorier finns Elin Bengtssons *Perversa tidsligheter. Ageplay och litenhet ur ett queertemporalt perspektiv* (2022). Bengtsson tecknar det queertemporala forskningsfältets begreppsutveckling. Hon utgår från ett citat ur Sanne Näslings ungdomsroman *Kapitulera omedelbart eller dö* (2011) då hon diskuterar queer temporalitet i termer av ålder: ”Jag undrar om du kan förklara vad tid är? Visst älskling, TIDEN ÄR EN PERVERSION. En av de finaste sorterna.”⁶³ Bengtsson utmanar och polemiserar mot queertemporal teoribildning genom att utgå från ”ageplay”, ålderslek, en praktik i BDSM-sammanhang.

Svenskspråkig forskning om queer temporalitet, till vilken vår bok utgör ett bidrag, inbegriper många olika fält och forskningsinriktningar. Under 2010- och 2020-talen återfinns flera queera temporalitetsstudier inom litteraturvetenskap, genusvetenskap, historia, sociologi, samt barn- och ungdomsvetenskap. Queertemporala studier av skönlitteratur finns det förhållandevis många av, både barn- och ungdomslitterära och övriga, där exempelvis Kathryn Bond Stockton talar om att växa sidledes (*growing sideways*) som en bild för brottet med det linjära.⁶⁴ Vårt bidrag till detta teorifält är att uppmärksamma hur ett flertal temporaliteter sätts i spel i relation till ålder, med andra ord hur barn och ungas tidsligheter konfronteras med vuxnas i en antropocen (tids)inramning.

Kulturteoretiska perspektiv på tid: social acceleration, deceleration och resonans i skönlitteraturen

En annan grundläggande utgångspunkt för vår bok är den tyska sociologen Hartmut Rosas inflytelserika teori om tid i vår samtid. Rosa, med rötter i Frankfurtskolan och representant för ”det goda livets sociologi”, introducerar begreppsparret social acceleration och deceleration för att diskutera hur tidsförlopp snabbats upp i det senmoderna samhället. Rosas kritik av moderniteten byggs upp av en räckta studier som granskar dess förändrade tidsstrukturer. Han betraktar moderniteten som bestående av acceleration i tre dimensioner: den tekniska, den sociala förändringens och livsrytmens acceleration.⁶⁵ Rosa kopplar rentav accelerationsbegreppet till totalitära processer: ”The powers of acceleration no longer are experienced as a liberating force, but as an actually enslaving pressure instead”.⁶⁶ Således är accelerationen enligt Rosa numera mer förslavande än frigörande.

Rosa talar om vår tids ”tidshunger”, nämligen att vi är insyltade i uppmåksamhetsekonomier, att vi behärskas av en känsla av ett ständigt stegrande tempo och att vårt nu ter sig allt mer tånjbart och möjligt att fylla till bredden. Som en motvikt lyfter han fram begreppet resonans. Rosa menar att vi för att förstå moderniseringen – hur kroppar, idéer, konst och kapital sätts i rörelse i senmodernitetens kapitalistiska samhällssystem – måste förhålla oss till både acceleration och deceleration. Inbromsningen är inget motgift till en tidsanda som styrs av acceleration – i stället, hävdar Rosa, krävs fickor av det han kallar ”resonans”. Dessa fickor, då vi upplever fördjupning och beröring, kan uppstå både i ett uppsnabbat och i ett inbromsande sammanhang. Hur och om dessa övergripande processer även sätter spår i den samtida barnlitteraturen undersöks i bidragen i vår bok.

Rosas resonansbegrepp fungerar på tre nivåer. Den första utgörs av en antropologisk underström: nämligen vad som gör oss till människor, exempelvis att andas, äta, dricka, tala, skratta, gråta och älska. Samtliga dessa företeelser avser relationer med potentiell resonans. För det andra fungerar resonans som en modernitetsteori, där

moderniteten betraktas som en process där subjektet blir poröst och där modernitet är en historisk period av ökande sensibilitet för resonans. För det tredje är resonans ett kritiskt begrepp som kan användas för att granska populistiska diskurser kring social och kulturell hegemonisering.⁶⁷

Frågan för litteraturforskningen är vilka litteraturläsningar som uppstår ur Rosas temporalitetsteori. Vi menar att det är särskilt relevant att sätta dem i spel tillsammans med den queertemporala teori-bildning som fått stort genomslag i litteraturforskningen och som vi hävdar att många gånger är fruktbar för att analysera barnlitteratur. Vi menar därför att det behövs en övergripande och nyanserad ram för hur tidsnormativitet verkar och skrivs fram i skönlitteratur, i synnerhet i den riktad till barn och unga och framför allt i förhållande till antropocen tidslighet.

Nya sätt att läsa i antropocen

Antropocen är det begrepp för tidsperioden vi lever i som fått bredast genomslag sedan Stoermer och Crutzen introducerade det år 2001, och det beskrivs av Rolf Lindeskog som ”ett av de kraftfullaste begreppen för att människan skapat och samtidigt kan lösa dagens miljöproblem”.⁶⁸ Att begreppet antropocen innefattar både natur och kultur och är en hybrid, där en geologisk epok är sammanflätad med mänsklig aktivitet har föranlett spridningen. Vår tid ropar efter nya sätt att förstå samtiden och begreppet antropocen är ett svar. Att begreppet fått en så bred spridning visar också att det är dynamiskt och att det kan ha delvis skiftande innebörd beroende på sammanhang. Enligt posthumanismen och miljösociologin ska begreppet antropocen numera främst förstås som ett övergripande narrativ.⁶⁹ Det är också i dess egenskap av narrativ som det blir intressant för litteraturvetenskapen och den queertemporala teorin.

Antropocen är ingalunda det enda begreppet för samtiden, men det begrepp som fått störst genomslagskraft. Besläktade begrepp har föreslagits, exempelvis anthrobscene, anthropo-obscene, capitalocen,

chthulucene, econocene, eurocene, misanthropocene, plasticene, plantationocene och pyrocene.⁷⁰ Dessa poängterar samtliga alternativa ingångar – exempelvis mediateknologier i anthrobscene eller en eldens era i pyrocene – till antropocen, men är tydligt influerade av antropocenbegreppet. Mängden begrepp vittnar både om viljan och komplexiteten i att hitta sätt att benämna och förklara vår tid av klimatuppvärmning och naturförlust.

Begreppet antropocen har kritiserats från flera håll. Dels finns det en intern debatt inom geovetenskaperna där man är oense om den temporala differentieringen, dels en (feministisk) posthumanistisk och nymaterialistisk kritik, som främst vänder sig mot att begreppet riskerar att återinstallera antropocentrismen, det vill säga människocentreringen, genom en så kallad nyanthropocentrism, och framhålla en förenklad syn på aktörskap. För humanioras, människovetenskapernas del, är den avgörande frågan vilken syn på det mänskliga som råder. Antropocen innebär ett ontologiskt skifte i relationen mellan människa och natur medan humaniora genom posthumanismen och nymaterialismen omförhandlat människans roll i förhållande till den fysiska världen. Inom båda riktningarna förstås naturen och icke-mänskliga objekt som agentiska.⁷¹ Begreppet agens betecknar göranden och tillblivanden där agenterna är sammanflätade, agentisk betecknar hur människan är sammanflätad med det icke-mänskliga och det materiella.⁷²

I det som kallas posthumaniora⁷³ pläderas för potentiella öppningar mot nya tvärdisciplinära fält, som exempelvis miljöhumaniora, som sammanför naturvetenskaper och humaniora. Frågor som särskilt har debatterats är ifall antropocenen bör leda till en ny syn på tid och på historieskrivning, något som Kristina Fjelkestam diskuterar inom litteraturvetenskapen.⁷⁴

Begreppet antropocen har alltså migrerat från geovetenskaperna och för en ”anarkistisk” tillvaro i humaniora, konst och didaktik där det tjänar som överordnad metafor för ”alla slags ömsesidiga påverkansrelationer mellan mänskligt och icke-mänskligt”.⁷⁵ Antropocen har som begrepp fungerat som en katalysator för en ny förståelse av sambanden mellan det mänskliga livet och den geologiska tidens

djupdimensioner. Det är varken ett entydigt, enkelt begrepp eller ett oomtvistat. Begreppet aktualiserar olika konfliktlinjer mellan marxism, samhällsvetenskaper, humaniora och naturvetenskaper. Bland annat Dipesh Chakrabarty menar att både marxismen och den postkoloniala teoribildningen kommer till korta då det gäller att förklara miljöfrågor på en större, planetär skala.⁷⁶ Begreppet har också kritiserats för att vara bedrägligt universalistiskt och riskera att släta över skillnader mellan människor och makthierarkier. I vår förståelse är antropocen den gängse benämningen på den rådande miljöhistoriska perioden och med de frågor för ögonen som denna historiska period ställer i förgrunden intresserar vi oss för tidslighet.

Feministisk posthumanism formulerar kritiska och konstruktiva perspektiv på vilken typ av kroppar och subjekt som kan leva och överleva i antropocen. I kölvattnet av klimatförändringarna följer sårbarhet inte bara för naturen, utan även för våra kroppar. Frågor om sårbarhet tvinnas samman i de tidsligheter som är i rörelse. Det är alltså viktigt att uppmärksamma sinnen och kroppen, det materiella. Inom queerteorin finns en inriktning som anlägger ett queerperspektiv på ekokritiska frågor.⁷⁷ Exempelvis har frågan väckts om inte den agens antropocengebrettet pekar mot är alltför inriktad på att garantera överlevnaden för normenliga kroppar. Här finns en skärningspunkt mellan queer ekologi och funktionsvariationsstudier eller cripstudier, som uppmärksammar hur nya teknologier och klimatförändring inverkar på kroppar och hälsa.⁷⁸

Antropocenen påminner oss om att den kris vi genomlever inte kan mätas enbart på mänskliga tidsskalor utan att geologiska, som djuptid, evolutionär och planetär tid, är verksamma. Chakrabarty menar att: "The climate crisis produces problems that we ponder on very different and incompatible scales of time". Antropocenens rörelser löper från kapitalismens skalor till det biologiska livets skalor och de planetära.⁷⁹ Exempelvis Rob Nixon visar i *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* hur nyliberala praktiker skapat en ojämlik ekologisk börda. Hans begrepp långsamt våld (slow violence) visar ett våld som uppträder gradvis och osynligt, över mycket lång tid "its calamitous repercussions playing out across a range of temporal scales."⁸⁰

Denna nya geologiska era har visat sig ha långtgående konsekvenser även för humaniora och särskilt för hur vi läser skönlitterära texter. Litteraturvetaren Timothy Clark hävdar rentav att antropocenen i sig är en framväxande förskjutning av skalor och understryker att antropocen därför påkallar helt nya sätt att läsa litteratur.⁸¹ Ett sådant synsätt på en förändrad läsart i antropocen delar även Pia Ahlbäck då hon granskar barnlitteratur genom ekokritik och tidslighet i artikeln ”Gravitation. Sätt att läsa i antropocen”:⁸²

Med gravitation, ett begrepp jag hämtat ur fysiken, avser jag i detta sammanhang framför allt en materiell metaforik relaterad till jordbundenhet. Metaforen gravitation ger möjlighet att påvisa det ”jordbindande” i litteraturen, det vill säga det jag hävdar är dess artegna samhörighet med den fysiska världen. Detta innebär att med hjälp av tyngdkraften som tankefigur förstå litterära motiv och genrer på ett sätt som särskilt kraftfullt poängterar jorden. Samtidigt kan idén om gravitation bidra med något nytt till diskussioner kring läsning, särskilt till dem som fäster uppmärksamhet vid mediets betydelse för läsningen, för såväl det läsande subjektet som för naturmiljön.⁸³

Också litteraturvetarna Eva Horn och Hannes Bergthaller ser begreppet antropocen som något som utmanar humanioras fundament genom att det skapar en närmare relation till naturvetenskaperna och socialvetenskaperna.⁸⁴ Särskilt synen på relationen mellan människan och andra livsformer utmanas inom ekokritiken. Utifrån ett nymaterialistiskt perspektiv kan objekt, inklusive kroppar, förstås så att de tillskrivs aktörskap: de anses ha agens. Jane Bennett talar i *Vibrant Matter* om hur kroppar av alla de slag påverkar varandra.⁸⁵ När vi tillskriver fysiska och biologiska fenomen mänskliga egenskaper, metaforiserar dem, besjålas de, konstaterar Serpil Oppermann och Serenella Iovino i *Material Ecocriticism*.⁸⁶ Oppermann och Iovino understryker emellertid att syftet är överbyggande; att en dylik antropomorf, för arten människa unik, kognitiv manöver handlar om att minska avståndet mellan människor och den fysiska värld vi bebor. Karen Barads nymaterialistiska perspektiv och hennes förståelse av agens syntetiseras i begreppet *rumtidmaterialisering* (*spacetime-matter*).⁸⁷ Enligt Barad kan tid inte förstås som separat från rum och

materialitet (*matter* på engelska betyder både materia och betydelse). Barad menar alltså att rum formas i relation till tid och materialitet i en ömsesidig process. Teoretiskt rör sig vår bok mellan olika paradig, varav det nymaterialistiska är en teoretisk ingång som aktualiseras i vissa av kapitlen.

Hur vi ska förhålla oss till begreppet antropocen är en av vår tids stora intellektuella diskussioner. Begreppet har återaktualiserat övergripande frågor, särskilt den om miljö och tid i en era där förutsättningarna för liv på jorden snabbt och radikalt förändras. Det är nödvändigt att vi bemöter detta nya, synnerligen spridda och pockande narrativ och dess konsekvenser för skönlitteraturen och våra sätt att läsa den.

Bokens struktur

Precis som tiden betraktas och skrivs fram på olika sätt, kunde kapitlen i vår bok ha delats in på många olika sätt. Till sin form är de antingen vetenskapliga artiklar eller dito essäer. Oberoende av form har vi valt att organisera kapitlen under tre rubriker som främst utgår från materialet. Dessa är: ”Tidslighet och växande i antropocen” som berör ungdomars tidslighet i relation till växandeparadigm, ”Tidslighetens materialitet” som handlar om bilderbokens temporala och materiella aspekter samt slutligen ”Tidslighet och agens” som ringar in hur temporalitet och handlande/agens samverkar.

Den första avdelningen, ”Tidslighet och växande i antropocen”, behandlar ungdomsromaner och skildringar av unga i vuxenlitteratur. Kapitlen visar hur tid och växande flätas samman i litteratur som på olika sätt förhåller sig till antropocen, förstätt i bred mening som den tidsepok av oåterkallelig miljöpåverkan som också innehåller rusande tidsordningar, den acceleration Hartmut Rosa uppmärksammar. De tre bidragen i denna avdelning visar hur unga förhåller sig till rollen som accelerat, och hur de reagerar då de inte förmår uppfylla den rusande tidens krav, och blir decelerat. Varje kapitel berör tidslighet, men ur olika synvinklar. Sammantaget utvecklar dessa kapitel nya

sätt att se på skönlitteratur för barn och unga, samt utvecklar tillvägagångssätt för att granska tidsligheten i verken.

Förväntningar på hur unga flickor ska leva sina liv, växa upp och hitta sätt att förhålla sig till sin omgivning, ofta under förutsättningar som de själva inte har valt, undersöker Julia Tidigs i ”You need to know what time it is”. Uppväxtens tid/rum i Sara Razais *Djävulen är en lögnare*. Tidigs utgår från Sara Razais bok, som utkommit som vuxenroman (2016), men som skildrar två tonåriga protagonister: en i Helsingforsförorten Gårdsbacka, den andra utvisad till Kamerun. Tidigs frågar hur tidslighet spelar in när flickornas vänskapsrelation tvingas hitta nya omloppsbanor på grund av utvisningen. Hon uppmärksammar särskilt hur tid och rum i romanen flätas samman då flickorna befinner sig på olika kontinenter. Kapitlet utgår från Hartmut Rosas begrepp acceleration, deceleration och resonans och visar hur smarttelefonerna upprättar en rumsöverskridande tidslighet i romanen i det Tidigs kallar smarttelefonernas flödestidsrum. Tidigs visar hur flickornas rörelser i rummet, deras tempo, har bäring för deras uppväxt genom att blottlägga ett mönster av uppväxtens acceleration som utmynnar i en frigörelsens resonans. Den förväntade kopplingen mellan uppväxt och rörelse utåt visar sig, som Tidigs understryker, tvärtemot gängse förväntningar utmynna i att växande och frigörelse bottnar i förmågan att stanna upp. Då växandeparadigmet på det här sättet skärskådas genom tidslighet visar det sig att ett normaliserat tidsligt framåt drivande, en tillvaro som accelerat, ingalunda är den enda vägen för de unga protagonisterna.

Vad som händer i en ung människas liv om tiden plötsligt nödbromsar är en aktuell fråga i en era av samhällsacceleration. Vad sker om den framtid som ter sig full av möjligheter för den unga snävas in av ett sjukdomsförlopp? Sofia Ekstam undersöker i ”Allt som skulle bli du”. Tidsskuggor på tröskeln till (vuxen)livet i Ester Roxbergs *Antiloper* hur tidsnormativitet och avbrott i den normativa tiden skrivs fram i en berättelse om unga flickor. Ekstam använder sig av begrepp som livslinje, etablerat på svenska av Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson utifrån Jack Halberstams begrepp livsschema⁸⁸ och Sarah Ahmeds begrepp den ”rät(t)a linjen”.⁸⁹ Vid sidan av dessa tillämpar

hon Gary Saul Morsons termer öppen och sluten tid samt cyklonisk tidsskugga, för att ringa in den dynamik mellan tidsnormativitet och tidsavbrott som hon identifierar i Ester Roxbergs roman *Antiloper* (2011).⁹⁰ Ekstam visar hur berättarperspektivet skapar utrymme för att gestalta dragkampen mellan de två protagonisternas respektive tidslighet. Psykisk ohälsa hos unga är en brännande fråga i vår samtid. Ekstams läsning av Roxbergs roman visar hur nära kopplad frågan är till föreställningar om tid, som tidsnormativa förlopp och brott mot dessa. Hur kan och ska unga förhålla sig till tidsnormativitet? Och vad händer när sjukdomens tid är ett faktum?

Michel Foucaults begrepp heterotopi, annan plats, har fått stort genomslag. Mindre välkänt är hans syskonbegrepp heterokroni, annan tid. I ”Om andra tider. Att utmana en antropocentrisk tidsnorm och bemöta läsarens antropocena medvetande i Maria Turtschaninoffs *Röda klostret*-trilogi” läser Judith Meurer-Bongardt Turtschaninoffs fantasy-trilogi (2014–2018) med hjälp av ett nytt begrepp hon myntar genom en kombination av heterotopi och heterokroni, *heterokronotopi*, där rummet och tiden flätas samman. De heterokronotopier hon analyserar är klosterbiblioteket, härskarens harem samt gravlundan. Hon visar hur trilogins ekokritiska botten utmanar antropocena tidsnormer genom det sätt på vilket tidslighet skrivs fram. Meurer-Bongardt betonar att berättargreppet leder till att också läsarens antropocena medvetande utmanas. Utgående från Rita Felskis syn på hur föreställningar om genus är sammanbundna med tidslighet⁹¹ och genom att låta Elizabeth Freemans inflytelserika begrepp krononormativitet genljuda i analysen, visar Meurer-Bongardt på en antropocena tidsnorm. Hon knyter trilogin till litteraturkategorin spekulativ feminism samt ”weird” och poängterar hur flickan Maresis växande formas av de tidrum hon kommer i kontakt med, inte minst med klosterbiblioteket, som rymmer många kvinnors vittnesmål från många tider och utgör en källa till handlingsmakt.

Den andra avdelningen, ”Tidslighetens materialitet”, samlar barnlitterära verk där själva bokmediets materialitet – särskilt bilderbokens materialitet samt relation till tid – står i förgrunden. Här analyseras hur bilderbokens formaspekter samspelar med gestaltningen av olika

typer av tidslighet. Särskilt bilderböcker som uppehåller sig vid mörkersidor fungerar som groteska återspeglings, men också böcker vars själva format är uppspjälkt i olika delar pekar mot en upplösning av både kropp, subjekt och temporalitet.

I sitt kapitel ”Oro! Oro!. Ängslan, ovisshet och mörkrets tid i två bilderböcker av Lena Frölander-Ulf” undersöker Jenny Jarlsdotter Wikström mörkrets möjligheter och dess förmåga att böja tiden utgående från Lena Frölander-Ulfs bilderböcker *Mörkerboken* (2009, text av Hannele Mikaela Taivassalo) och *Jag, Fidel och skogen* (2016). Jarlsdotter Wikström identifierar en riskens, orons, rädsans och ovisshetens tidslighet som hon avläser mot en fond av det Lawrence Buell kallar miljötext (*environmental text*). Det är en texttyp där naturen inte bara utgör en bakgrund för jaget i berättelsen, utan tvärtom ingår i en sammansatt process *med* naturen samt genomgår etisk omorientering, där barnsubjektet får en ny syn på sig själv som del av naturen.⁹² Avstamp tas i tankegångar från Søren Kierkegaard och ända fram till Timothy Morton.⁹³ De uttrycker alla att oro och ängslan är av godo, produktiv och nödvändig, snarare än hotfull och farlig. Jarlsdotter Wikström visar hur det gotiska innebär en möjlighet, en kronotop där andra krafter än de rationella och vuxennormativa är verksamma. *Mörkerboken* ser hon som ett paradexempel på Mortons mörka ekologi: att möta skräcken och rädslan för den mänskliga civilisationens undergång kan ge upphov till möten mellan människor och icke-människor, och dessa möten kan omskapa ovissheten till möjlighet. Den tid Jarlsdotter Wikström granskar är mörkrets, men den hårbärgerar hoppfullhet.

Bilderboksformatet är synnerligen tänjbart, det rymmer många sätt att gestalta och problematisera tid. Ofta ligger bilderboksberättandet både i text och i bild nära poesin. Hur bilderbokspoesi hantlar tidslighet diskuterar Maria Jönsson i ”Klocktid, stjärntid, myrtid. Ekokritiska besvärjelser och queer temporalitet i samtida bilderbokspoesi”. Utgående från Tomas Tranströmers poesi och de epifaniska ögonblick som där återkommer tar hon sig an ett urval samtida bilderböcker där hon identifierar motsvarande berättargrepp. Detta grepp går ut på att via epifani för läsaren uppenbara sambanden mellan det

stora och det lilla i vår omvärld. Jönsson visar hur berättargreppet kan analyseras med hjälp av queer temporalitet. Frågeställningen omgärdas av frågor om modernitet och ett ekokritiskt förhållningssätt och omfattar även en närmast pedagogisk tendens, som i Jönssons läsning riktar sig främst till vuxna. Hon uppmärksammar därmed både att bilderbokspoesi är angelägen för vuxna läsare och att den berättar genom en motsvarande dynamik som Tranströmer, genom epifanier med ekokritisk botten.

I ”Hybrida kroppar. Tid och materialitet i förvandlingsböcker för barn” undersöker Elina Druker det hon kallar *mekaniska förvandlingsböcker*. Det gör hon genom att analysera ett urval bilderböcker som utnyttjar bilderbokens materialitet genom oväntade bild- och ordkombinationer. Hon beskriver vad som kännetecknar denna boktyp där boksidan delas i flera delar eller flikar som kan kombineras och varieras på otaliga sätt. Dessa kallas även ”mix-and-match”-böcker och bygger på en mekanik där slumpartade kombinationer skapas i bladvändningen, något som leder till att karaktärerna är stadda i ständig förvandling. Temporalitet är, som Druker visar, i och med detta berättargrepp en central aspekt då förvandlingsböckerna oavbrutet bryter mot ett linjärt berättande. Druker demonstrerar hur förvandlingen av kroppar hör ihop med både materialitet och temporalitet samt uppmärksammar även läsarens roll som medskapare till de slumpartade resultaten. Boktypen är alls inte ny och Druker kartlägger hur den över tid utgjort ett format där tidslighet rådbråkats.

Mia Österlunds ”Då materialitet möter tid. Försättsbladens tidslighet i bilderböcker av Linda Bondestam, Lena Frölander-Ulf och Jenny Lucander” tar sig an de inledande och avslutande uppslag som möter bilderboksläsaren. Hon analyserar försättsbladen i finlandssvenska bilderböcker utgående från Lawrence Sipe och Caroline McGuires respektive Teresa Durán och Emma Boschs typologier för hur försättsblad fungerar.⁹⁴ Österlund visar hur Linda Bondestam, Lena Frölander-Ulf och Jenny Lucander laborerar med tidslighet på försättsbladen till sina bilderböcker. Bilderbokens materialitet visar sig vara medberättande och tillför tankar om tid. Österlund visar hur berättartekniska grepp som metafiktivitet, bildkontinuum, metonymi

och metafor aktiveras på försättsbladen för att gestalta tid. Hon urskiljer en lång rad tidsligheter som ofta används kontrapunktiskt på försättsbladen: oros-, tröst-, lek- och samtidstidslighet, queer-, gurlesk- och fet tidslighet samt djuptid, planetär och evolutionär tidslighet. Dessa typer av tidslighet adresserar tid ur skilda perspektiv: som i relationen mellan barn och vuxna i samtidens rusande normativa tid, i den queera tidslighetens alternativa sätt att göra tid i gurlesken eller fettets tidsliga normbrott, i antropocenens utsträckta tidslinjer. Genom att uppmärksamma mängden av tidsligheter som förekommer på försättsbladen blottlägger Österlund hur den tidsnormativitet Elizabeth Freeman påtalar på många olika sätt utmanas på bilderbokens försättsblad.

Den tredje och sista avdelningen, ”Tidslighet och agens”, samlar i sin tur bidrag som pekar på hur tidslighet och agens samspelar. Det kan röra sig om återkomster till vetenskapliga arbeten eller till didaktiska erfarenheter, likaväl som det kan handla om hur tidslighet och agens tar plats i sociala medier. Den tidslighet som återfinns i det undersökta materialet kan också veta mot långsamma eller inbromsade tidsförlopp som a-temporalitet eller obliven tid.

En viktig utgångspunkt för vår bok har varit att inte bara granska textintern tidslighet utan att även höja blicken för att utforska hur tidslighet aktualiseras och vinner relevans i utomtextuella sammanhang, som exempelvis städning. Hur kan man se på och berätta om en repetitiv och i mångas ögon ointressant syssla som städning? Då städning i huvudsak har en cyklisk tidslighet utan progression bryter den också mot den dramaturgi som berättelser oftast har. I sitt bidrag ”Berättelser om städning och obliven tid. Antropologiska och litteraturvetenskapliga nedslag” gör antropologen Fanny Ambjörnsson och litteraturvetaren Maria Jönsson ett gemensamt återbesök i tidigare studier de gjort om städning. De reflekterar över såväl intervju-material, deltagande observationer som läsningar av skönlitteratur. En utgångspunkt är Denise Rileys syn på a-temporalitet, nämligen bristen på upplevelse av tid.⁹⁵ Städningen är en sådan händelse som inte alltid inordnar sig i ett normativt tidsflöde och som inte heller visar sig lätt att berätta om. Ambjörnsson och Jönsson följer i sitt

bidrag upp linjer ur sin antologi *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* där de diskuterar tidslighet i en feministisk och queer-temporal tanketradition. De konstaterar utifrån sina tidigare studier att städandet tillhör en *omsorgstidslighet*. Städningens stiltje, dess rundgång och händelselöshet visar sig vara gemensamt för hur både informanterna och skönlitteraturen processar dynamiken mellan dået, nuet och framtiden. Ambjörnsson och Jönsson visar hur både kroppslighet och en dröjande, närsynt och tålmodig blick, utgående från Lisa Baraister,⁹⁶ utgör vad som kan kallas obliken tid.

Att klimatfrågor är tätt förbundna med tid utgör utgångspunkten för vår bok. En för vår samtid tongivande person som kraftfullt påtalar att vår tid håller på att rinna ut är den svenska klimataktivisten Greta Thunberg. I augusti 2018 inledde den då 15-åriga Thunberg sin kampanj *Skolstrejk för klimatet* för att Sverige skulle uppfylla det globala Parisavtalet för att bromsa klimatkrisen. Thunbergs skolstrejk spred sig genom globala skolstrejker och klimatmarscher under namnet #FridaysForFuture. Själv blev hon inbjuden att samtala med Förenta nationernas generalsekreterare António Guterres, hon nominerades till Nobels fredspris och inbjöds som talare vid de ungas klimatrörelse vid FN:s klimatmöte i New York samt utsågs till årets person av tidskriften *Time Magazine*. I ”Icke/krononormativ barndom och jordens dånuframtider. Tidslighet i mem om Greta Thunberg och klimatfrågor” undersöker Ann-Charlotte Palmgren gränssnittet mellan tidslighet och klimatfrågor utgående från ett tjugotal digitala mem. Mem är ett socialt och kulturellt fenomen på nätet som består av avsiktligt humoristiska kombinationer av bild och text som ofta blir virala, det vill säga får en bred spridning i sociala medier. Palmgren kombinerar i sin analys kultursemiotik med tät beskrivning, vilket innebär en analysmetod där betydelser avkodas bortom det självklara för att utröna kunskap om den studerade kulturen. Hon kontextualiserar de undersökta memmen i frågor om klimat och tidslighet. Det Palmgren visar är hur väsentlig tid är i mem, men också hur omdebatterade Greta Thunbergs insatser för klimatet är, inte minst bland unga på sociala medier samt hur högerpopulistiska krafter utnyttjar Thunberg-mem för att sprida propaganda.

Heidi Höglund, Katrina Åkerholm och Sofia Jusslin granskar hur tidslighet spelar in i ett litteraturdidaktiskt sammanhang i sitt kapitel ”Tidslighetens agens i litteraturundervisning. Möten med bilderböckerna *Djur som ingen sett utom vi* och *Hemma hos Harald Henriksson*”. Deras utgångspunkt är att tidslighet kan bli agentisk, med vilket de menar att tidslighet kan få något att ske och sätta något i rörelse utan att ett mänskligt medvetande styr denna process. Detta synsätt på tid bottenar i Karen Barads förståelse av agens-begreppet i relation till hennes ovan nämnda term *rumtidmaterialisering*, ett begrepp som förespråkar att rum, tid och materialitet inte är möjliga att särskilja utan tvärtom är sammantrasslade.⁹⁷ Denna syn på tidslighet visar sig få konsekvenser även för hur litteraturval görs och hur litteraturundervisning utförs. Den praktik som förespråkas ger utrymme för det obestämbara i vad Martin Blok Johansen kallar obestämbarhetsdidaktik.⁹⁸ I bidraget *åter-vänder*, för att tala med Barad, författarna till tidigare undervisningssituationer med bilderböckerna *Djur som ingen sett utom vi* (2016) av Ulf Stark och Linda Bondestam och *Hemma hos Harald Henriksson* (2018) av Uje Brandelius och Clara Dackenberg. Med begreppet tidslighetens agens som utgångspunkt tänker de vidare i ett (om)prövande och (om)tänkande av vad litteraturundervisning kan vara i vår antropocena tid.

I ”I djuptiden. Litterär stratigrafi i Annika Luthers klimatroman *De hemlösas stad*” läser Pia Ahlbäck Annika Luthers ungdomsroman från 2011 utgående från dess placering i ett nordiskt litterärt sammanhang och en historisk situation som präglas av klimatkris och miljöförstöring. Ahlbäck för in idén om *tidsstrata* i sin läsning, som relaterar till ny forskning kring realistiskt berättande. Utgående från Adeline Johns-Putra diskuterar hon vad som kännetecknar miljöhistoriskt realistiska romaner i antropocen.⁹⁹ Två begrepp ur miljöhistorien och geologin aktualiseras i läsningen: djuptid och tidsstratum. Det senare hänvisar till Jeremy Davies som påkallar ett stratigrafiskt studium av historien.¹⁰⁰ Ahlbäck dryftar frågan om vad som kunde motivera ett införande av geologisk terminologi i litteraturstudiet. Hon demonstrerar hur det kunde se ut i sin läsning av *De hemlösas stad* utifrån djuptid och litterära tidsstrata i romanen. Hon menar att

tidslig realism hos Luther hör ihop med både antropocen och holo-
cen, samt med såväl en ny materiellt realistisk tidslighet som med en
äldre, traditionellt realistisk tidslighet. Ahlbäcks kapitel summerar
hennes credo: att antropocenen avkräver oss nya sätt att läsa och där-
med pekar mot nya möjligheter för litteraturforskningen och littera-
turläsningen.

Bredden i bidragen i denna bok vittnar om hur väl lämpat begrep-
pet tidslighet, i alla dess olika varianter som utprovas här, verkligen är.
Och inte bara det, våra analyser och diskussioner vittnar om, som in-
ledningsvis noterades, vilket framsynt laboratorium barnlitteraturen
är. Vi betraktar följaktligen tidslighet som en synnerligen dynamisk
kategori med vars hjälp vi kan diskutera både vår samtid och dess
litteratur och besläktade fenomen. Det har varit fruktbart för oss att
avgränsa synfältet och placera tidslighet i blickfånget. Det är vår för-
hoppning att andra kan få motsvarande insikter genom boken om tid.
Det är också vår förhoppning att bidragen i boken ska inspirera till
vidare studier av hur tid verkar och skrivs fram i barnlitteratur och
i skönlitteratur överlag. Vi hoppas att läsningarna av de verk vi be-
handlar i boken är lika intresseväckande som de verk de berör. Därför
hoppas vi att vår bok ska användas både i universitets- och skol-
världen, det vill säga där barn och unga läser barn- och ungdomslit-
teratur.

Tidsligheter demonstrerar hur temporalitet är en både komplex och
mångskiftande komponent i vår antropocena era, inte bara i barnlitte-
raturen utan även i annan litteratur. Frågor om tidslighet genomsyrar
de flesta samhällsplan och de frågor vi ställer om tid i vår tid är helt
avgörande för vår framtid.

Noter

- 1 Crutzen & Stoermer, "The Anthropocene" (2000), s. 17–18; Morton, *The Ecological Thought* (2010); Clark, *Ecocriticism on the Edge* (2015).
- 2 Raipola, "Creeping into the Present" (2022), s. 93. Se även Clark, *Ecocriticism on the Edge* (2015), s. 2.
- 3 Rosa, *Social Acceleration* (2015) [2001].
- 4 Intergovernmental Panel on Climate Change, "Special Report: Global Warming of 1.5 °C. Summary for Policymakers", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>. I den rapport som Intergovernmental Panel on Climate Change publicerade 9.8.2021, tre år efter föregående rapport, är tidsperspektivet ännu snävare. Intergovernmental Panel on Climate Change, "Climate Change Widespread, Rapid, and Intensifying", <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>
- 5 Perspektivet låter fantasifullt och är omdiskuterat, men år 2023 har påfallande många av de mest framstående forskarna inom artificiell intelligens har varnat för denna möjlighet och också påderat för att utvecklingen inom AI borde stoppas. Beräkningen bygger bland annat på den så kallade Moores lag, efter Gordon Moore, som 1965 påvisade att antalet transistorer i ett tätt integrerat kretslopp fördubblades vartannat år.
- 6 Currie, *The Unexpected* (2023), s. 63.
- 7 Nationalencyklopedin, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kulturteori>
- 8 Rosa, *Social Acceleration* (2015) [2001].
- 9 Jämför Bengtsson, *Perversa tidsligheter* (2022), s. 17.
- 10 Gunnarsson Payne & Öhlander, *Tillämpad kulturteori* (2017), s. 5.
- 11 Heise, *Sense of Place and Sense of Planet* (2008).
- 12 Carson, *Silent Spring* (1962).
- 13 "Ekologi" kommer från det grekiska ordet för hem, oikos.
- 14 Stoermer & Crutzen, "The Anthropocene" (2000), s. 17–18.
- 15 Foucault, "Of Other Spaces" (1986), s. 22–27.
- 16 Se Ahlbäck et. al, *Nordic Utopias and Dystopias* (2022) för en överblick av hur det utopiska och det dystopiska framträder i samtida skönlitteratur samt hur dessa modus samspelar med temporalitet.
- 17 Kulmala, "Globaalimuutoksen yhteen kytkeytyneet ongelmat", <https://www.slideshare.net/TanjaSuni/markku-kulmala-future-earth-suomi-strategisen-tutkimuksen-neuvosto>; Jenny ja Antti Wihurin rahasto, "Markku Kulmala", <https://wihuriprizes.fi/kvp/markku-kulmala/>
- 18 Adam, *Time and Social Theory* (1990).
- 19 Adam, *Timewatch* (1995).
- 20 Anderson, "Natura Naturans and the Organic Ecocritic" (2012), s. 35.
- 21 Huebener, "Timely Ecocriticism" (2018), s. 327–344.
- 22 Helgesson, "Radicalizing Temporal Difference" (2014), s. 557.
- 23 Griffiths, *A Sideways Look at Time* (2002) [1999].
- 24 Allen, *Time and Literature* (2018). Se även Martin, "Temporality" (2016) som vi också lutar oss mot i denna översikt.
- 25 Benjamin, "Theses on the Philosophy of History" (1940). Se även Forsters *Aspects of the Novel* (1927), Fryes *Anatomy of Criticism* (1957).

- 26 Genette, *Narrative Discourse* (1980).
- 27 Nikolajeva, *From Mythic* (2000).
- 28 Ricœur, *Time and Narrative* (1988) [1984].
- 29 *Ibid.*, s. 3.
- 30 Barthes & Druits, "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative" (1975).
- 31 Genette, *Narrative Discourse* (1980), s. 34.
- 32 Bachtin, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel" (1981), s. 84.
- 33 Foucault, "Of Other Spaces" (1986:1), s. 22–27. Se även Lilja, "The Politics of Time and Temporality" (2018).
- 34 Baudrillard, *Simulation and Simulacra* (1981) presenterar idén om att fritt flytande beteckningar och "simulacra" ersatte tidigare självklara betydelser och den relativa stabiliteten i betecknandeprocessen med resultatet att "det verkliga" utplånades. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (1992).
- 35 Lefebvre, *Rhythmanalysis* (2004) [1992].
- 36 Jameson, "The End of Temporality" (2003).
- 37 Heise, *Chronoschisms* (1997), s. 7.
- 38 *Ibid.*, s. 53.
- 39 Se Heise, *Imagining Extinction* (2016) och Raipola, "Creeping into the Present" (2022) för en diskussion om hur icke-realistiska modus tar plats i realistiskt berättande.
- 40 Felski, *Doing Time* (2000); Boym, *The Future of Nostalgia* (2001); Grosz, *The Nick of Time* (2004); Grosz, *Time Travels* (2005); Dimock, *Through Other Continents* (2006); Haggstrand, *Dying for Time* (2015).
- 41 Nikolajeva, *From Mythic to Linear* (2000).
- 42 Nikolajeva & Scott, *How Picturebooks Work* (2001).
- 43 Dobrin & Kidd, *Wild Things* (2004); Bradford et al., *New World Orders in Contemporary Children's Literature* (2008); Curry, *Environmental Crisis in Young Adult Fiction* (2013); Goga et al., *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures* (2018). För en översikt av inflytelserika ekokritiska studier som använts i barnlitteraturforskningen, se Goga et al., *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures* (2018), s. 6–8.
- 44 Druker, "Från dystopier till eco chic" (2010); Ahlbäck, "Väderkontraktet" (2010), Widhe "Modes of Environmental Imagination" (2019); Wistisen, "Leken i antropocen" (2018), Wistisen, "Barnboken i skräpocen" (2020).
- 45 Uprichard, "Children as 'Being and Becomings'" (2008).
- 46 Beauvais, *The Mighty Child* (2015).
- 47 *Ibid.*, s. 24.
- 48 Vi hänvisar till Bengtsson, *Perversa tidsligheter* (2022), s. 60–68 för en utförlig översikt över queertemporal teoribildning, med särskilt fokus på hur barnfiguren inlemmas i teoribildningen.
- 49 Fjelkestam, "Antropomorf anakronism" (2016), s. 217.
- 50 Love, *Feeling Backwards* (2009) [2007]. Se Ann-Charlotte Palmgrens kapitel i denna bok för en diskussion av begreppet hemsökelse som temporal företeelse.
- 51 Dinshaw, *How soon is now?* (2012), s. 36.
- 52 Dinshaw, *Getting Medieval* (1999), s. 2. Om begreppet "touch", beröring, s. 149 och också en diskussion om perversion inom det normativa. Se även Rohy, *Anachronism and Its Others* (2009).

- 53 Freeman, *Time Binds* (2010), s. 3. Se även Freeman, "Queer Temporalities" (2016).
- 54 Freeman, *Time Binds* (2010), s. 3.
- 55 Ahmed, *Queer Phenomenology* (2006); Freeman, *Time Binds* (2010), s. xii.
- 56 Ambjörnsson & Jönsson, *Livslinjer* (2010).
- 57 Halberstam, *In a Queer Time and Place* (2005), s. 1.
- 58 Bengtsson, *Perversa tidligheter* (2022), s. 60.
- 59 Edelman, *No Future* (2004). Edelman har fått mothugg av Halberstam (2011) och Muñoz (2009) som menar att queerhet öppnar för alternativa framtider.
- 60 Malewski, *Growing Sideways* (2021); Joosen, *Adulthood in Children's Literature* (2018).
- 61 Classon Frangos & Österholm, "När ska du ha barn?" (2021), s. 31.
- 62 Chakrabarty, *Provincializing Europe* (2000).
- 63 Bengtsson, *Perversa tidligheter* (2022). Näsling, *Kapitulera omedelbart eller dö* (2011), s. 87.
- 64 Se Abate & Kidd, *Over the Rainbow* (2011); Pugh, *Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children's Literature* (2010); Stockton, *The Queer Child* (2009). I svenskspråkig forskning finns studier i både barnlitteratur och annan skönlitteratur, exempelvis Franck, *Frigjord oskuld* (2009); Österholm, *Ett flicklaboratorium i valda bitar* (2012); Lindén, "Ur led är feminismens tid" (2012); Österlund, "Queer-feministisk bilderboksanalys" (2012); Widegren & Isberg, "Perversa flickfantasier" (2013); Lee, *När andra skriver* (2014); Jönsson, *Behovet av närhet blir med åren ...* (2015); Fjelkestam, "Antropomorf anakronism" (2016), Abrahamsson, *Enahanda läsning* (2018); Jakobsson, *Jag var kvinna* (2018); Björck, *Zooësis* (2019); Wistisen, "Skit i traditionerna" (2020); Warnqvist & Österlund, "Att skildra feta kroppar" (2021). Listan kunde göras mycket längre.
- 65 Lijsjer, Celikates & Rosa, "Beyond the Echo-chamber" (2019), s. 64.
- 66 Rosa, *Alienation and Acceleration* (2014) [2010], s. 80.
- 67 Lijsjer, Celikates & Rosa, "Beyond the Echo-chamber" (2019), s. 65.
- 68 Lindeskog, "Vad är ett samhälle?" (2015) s. 12. Begreppet etablerades snabbt på flera områden, konferenser hölls och tidskriften *Anthropocene Review* grundades 2014.
- 69 Lindeskog, "Vad är ett samhälle?" (2015), s. 10.
- 70 Parikka, *The Anthropocene* (2015); Ernstson & Swyngedouw, *Urban Political Ecology in the Antropo-Obscene* (2018); Moore, *Anthropocene or Capitalocene?* (2016); Haraway, *Staying With the Trouble* (2016); Davis, "Toxic Progeny: The Plastisphere and Other Queer Futures" (2015); Mitman, *Reflections on the Plantationocene* (2019); Pyne, *The Pyrocene* (2021).
- 71 Posthumanister som Gilles Deleuze föregrep många av de frågor som begreppet antropocen aktualiserar, konstaterar Saldanha och Stark: "Deleuze's work presaged much of the concept of the Anthropocene, not only in his sustained challenges to humanism, anthropocentrism and capitalism, but also through his interest in geology and the philosophy of time". Saldanha & Stark, "A New Earth: Deleuze and Guattari in the Anthropocene" (2016) s. 427. Posthumanistiska forskare som Gilles Deleuze, Donna Haraway och Rosi Braidotti diskuterar klimatfrågan i dessa termer: Haraway, *Staying With the Trouble* (2016) och Braidotti, "Four Theses on Posthuman Feminism" (2017). Kritiken mot dem är i sin tur att posthumanismens syn på det icke-mänskliga som agentiskt riskerar att avpolitiserar både miljö- och genusdebatten.

- 72 Barad (2007) s. 89.
- 73 Begreppet för med sig diskussioner om övergripande frågor som vad en individ är och vad agens är. Det talas redan även om post-antropocen, som betecknar en tid efter att människans dominans har avtagit.
- 74 Fjelkestam, "Antropomorf anakronism" (2016); Fjelkestam, "Retrofil och begäret efter det förflutna" (2018).
- 75 Billing, "Så blev antropocen ett modeord" (2016).
- 76 Chakrabarty, "Climate and Capital" (2014).
- 77 Di Chiro, "Polluted Politics?" (2010); Gaard, "Toward a Queer Ecofeminism" (1997); Seymour, *Strange Natures* (2013).
- 78 Grusin, "Introduction: Anthropocene Feminism" (2017); Nocella II et al., "Introduction: The Rise of Eco-Ability" (2012). Ray, "Introduction" (2017).
- 79 Chakrabarty, "Climate and Capital" (2014), s. 1.
- 80 Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (2011), s. 2–3.
- 81 Clark, *Ecocriticism on the Edge* (2015), s. 71.
- 82 Ahlbäck, "Gravitation" (2021), s. 79–91. Se även Kramshøj Finker, "Antropocæne udfordringer og perspektiver i nordisk børne- og ungdomslitteratur" (2020).
- 83 Ahlbäck, "Gravitation" (2021), s. 79.
- 84 Horn & Bergthaller, *The Anthropocene* (2021).
- 85 Bennett, *Vibrant Matter* (2010), s. 3.
- 86 Iovino & Oppermann, *Material Ecocriticism* (2014).
- 87 Barad, *Meeting the Universe Halfway* (2007), s. 180.
- 88 Halberstam, *In a Queer Time and Place* (2005).
- 89 Ahmed, *Queer Phenomenology* (2006).
- 90 Morson, *Narrative and Freedom* (1994).
- 91 Felski, *Doing Time* (2000).
- 92 Buell, *The Environmental Imagination* (1995).
- 93 Morton, *The Ecological Thought* (2010).
- 94 Sipe & McGuire, "Picturebook Endpapers" (2006), s. 291–304; Durán & Bosch, "Before and After the Picturebook Frame" (2011), s. 122–143.
- 95 Riley, *Time Lived, Without Its Flow* (2012).
- 96 Baraitser, *Enduring Time* (2017).
- 97 Barad, *Meeting the Universe Halfway* (2007).
- 98 Johansen, "Kunst som modstand" (2018).
- 99 Johns-Putra, *Climate and Literature* (2019).
- 100 Davies, *The Birth of the Anthropocene* (2016).

Litteratur

- Abate, Michelle & Kenneth Kidd (eds.), *Over the Rainbow. Queer Children's and Young Adult Literature*, Ann Arbor: Michigan University Press 2011.
- Abrahamsson, Elin, *Enahanda läsning. En queer tolkning av romancegenren*, Lund: ellerströms 2018.
- Adam, Barbara, *Time and Social Theory*, Cambridge: Polity Press 1990.
- Adam, Barbara, *Timewatch. The Social Analysis of Time*, Cambridge: Polity Press 1995.
- Ahlbäck, Pia Maria, "Väderkontraktet. Plats, miljö rättvisa och eskatologi i Astrid Lindgrens *Vi på Saltkråkan*", *Barnboken. Tidskrift för barnlitteraturforskning* 33, 2010:2, s. 5–18, <https://doi.org/10.14811/clr.v33i2.17>
- Ahlbäck, Pia Maria, "Gravitation. Sätt att läsa i antropocen", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 51, 2021:1–2, s. 79–91, <https://doi.org/10.54797/tfl.v51i1-2.1729>
- Ahlbäck, Pia, Jouni Teittinen & Maria Lassén-Seger (eds.), *Nordic Utopias and Dystopias. From Aniara to Allatta!*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2022.
- Ahmed, Sara, *Queer Phenomenology. Orientations, Objects, Others*, Durham & London: Duke University Press 2006.
- Allen, Thomas M., *Time and Literature*, Cambridge: Cambridge University Press 2018.
- Ambjörnsson, Fanny & Maria Jönsson (red.), *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, Stockholm & Göteborg: Makadam 2010.
- Anderson, Daniel Gustav, "Natura Naturans and the Organic Ecocritic. Toward a Green Theory of Temporality", *The Journal of Ecocriticism* 4, 2012:2, s. 34–47.
- Bachtin, Michail, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes Toward a Historical Poetics", Michael Holquist (ed.), translated by Caryl Emerson & Michael Holquist, *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin*, Austin: University of Texas Press 1981, s. 84–258.
- Barad, Karen, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham & London: Duke University Press 2007.
- Baraitser, Lisa, *Enduring Time*, London: Bloomsbury Academic 2017.
- Barthes, Roland & Lionel Duisit, "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative", *New Literary History* (6), 1975:2, s. 237–272.
- Baudrillard, Jean, *Simulation and Simulacra*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1981.
- Beauvais, Clementine, *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*, Amsterdam: Benjamins Publishing Company 2015.
- Bengtsson, Elin, *Perversa tidsligheter. Ageplay och litenhet ur ett queerteoretiskt perspektiv*, Lund: ellerströms 2022.
- Benjamin, Walter, "Theses on the Philosophy of History", Harry Zohn (ed.), övers. Hannah Arendt, *Illuminations*, New York: Harcourt, Bracs & World 1968 [1940], s. 253–264.
- Bennett, Jane, *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*, Durham & London: Duke University Press 2010, <https://doi.org/10.2307/j.ctv111jh6w>
- Billing, Bengt, "Så blev antropocen ett modeord för människans nya tidsålder", *Dagens Nyheter* 28.10.2016.
- Björck, Amelie, *Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lanbruksdjurens tid och liv*, Göteborg: Glänta 2019.
- Boym, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books 2001.

- Bradford, Clare et al. (eds.), *New World Orders in Contemporary Children's Literature. Utopian Transformations*, Houndmill, Basingstone: Palgrave Macmillan 2008.
- Braidotti, Rosi, "Four Theses on Posthuman Feminism", Richard Grusin (ed.), *Anthropocene Feminism*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2017, s. 21–48.
- Buell, Lawrence, *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing and the Formation of American Culture*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1995.
- Carson, Rachel, *Silent Spring*, New York: Houghton Mifflin 1962.
- Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton N.J.: Princeton University Press 2000.
- Chakrabarty, Dipesh, "Climate and Capital. On Conjoined Histories", *Critical Inquiry* 41, 2014:3, s. 1–24.
- Chiro, Giovanna Di, "Polluted Politics? Confronting Toxic Discourse, Sex Panic, and Eco-Normativity", Catriona Mortimer-Sandilords & Bruce Erickson (eds.), *Queer Ecologies: Sex, Nature, Politics, Desire*, Bloomington: Indiana University Press 2010, s. 199–230.
- Clark, Timothy, *Ecocriticism on the Edge. The Anthropocene as a Threshold Concept*, London: Bloomsbury Academic 2015.
- Classon Frangos, Mike & Maria Margareta Österholm, "När ska du ha barn? Skeva livslinjer i svenska feministiska serieböcker", *Tidskrift för genusvetenskap* 42, 2021:2–3, s. 29–48.
- Crutzen, Paul & Eugene Stoermer, "The Anthropocene", *Global Change Newsletter* 41, 2000, s. 17–18.
- Currie, Mark, *The Unexpected. Narrative Temporality and the Philosophy of Surprise*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2023.
- Curry, Alice, *Environmental Crisis in Young Adult Fiction. A Poetics of Earth*, New York: Palgrave Macmillan 2013.
- Davies, Jeremy, *The Birth of the Anthropocene*, Oakland: University of California Press 2016.
- Davis, Heather, "Toxic Progeny: The Plastisphere and Other Queer Futures", *philoSOPHIA* 5, 2015:2, s. 231–250.
- Dimock, Wai Chee, *Through Other Continents. American Literature Across Deep Time*, Princeton & Oxford: Oxford University Press 2006.
- Dinshaw, Carolyn, *Getting Medieval. Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*, Durham & London: Duke University Press 1999.
- Dinshaw, Carolyn, *How Soon is Now? Medieval Texts, Amateur Readers, and the Queerness of Time*, Durham, N. C.: Duke University Press 2012.
- Dobrin, Sidney & Kenneth Kidd, (eds.), *Wild Things. Children's Culture and Ecocriticism*, Detroit: Wayne State University Press 2004.
- Druker, Elina, "Från dystopier till eco chic. Miljökritiska bilderböcker från 1970-talet och idag", *Horisont* 57, 2010:1, s. 12–17.
- Durán, Teresa & Emma Bosch, "Before and After the Picturebook Frame. A Typology of Endpapers", *New Review of Children's Literature and Librarianship* 17, 2011, s. 122–143, <https://doi.org/10.1080/13614541.2011.624927>
- Edelman, Lee, *No Future. Queer Theory and the Death Drive*, Durham & London: Duke University Press 2004.
- Ernstson, Henrik & Erik Swyngedouw, *Urban Political Ecology in the Antropo-Obscene. Interruptions and Possibilities*, New York: Routledge 2018.

- Felski, Rita, *Doing Time. Feminist Theory and Postmodern Culture*, New York & London: New York University Press 2000.
- Fjelkestam, Kristina, "Antropomorf anakronism. Historiens gestalt i Anna-Karin Palms *Snöängeln och Faunen*", Victoria Fareld & Hans Ruin (red.), *Historiens hemvist I. Den historiska tidens former*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2016, s. 191–312.
- Fjelkestam, Kristina, "Retrofli och begäret efter det förflutna", *Tidskrift för genusvetenskap* 39, 2018:2–3, s. 5–24.
- Foucault, Michel, "Of Other Spaces", *Diacritics* 16, 1986:1, s. 22–27, övers. Jay Miskowicz, "Des Espaces Autres", *Architecture-Mouvement-Continuite* [1984].
- Forster, Edward Morgan, *Aspects of the Novel*, London: Arnold 1927.
- Franck, Mia, *Frigjord oskuld. Heteronormativt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman*, Åbo: Åbo Akademi University Press 2009.
- Freeman, Elizabeth, *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*, Durham & London: Duke University Press 2010.
- Freeman, Elizabeth, "Queer Temporality", Karin Sellberg (ed.), *Gender. Time*, Farmington Hills: Macmillan 2018.
- Frye, Northrop, *Anatomy of Criticism*, Princeton: Princeton University Press 1957.
- Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press 1992.
- Gaard, Greta, "Toward a Queer Ecofeminism", *Hypatia* 12, 1997:1, s. 114–137.
- Genette, Gerard, *Narrative Discourse*, Ithaka, New York: Cornell University Press 1980.
- Goga, Nina et al. (eds.), *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures*, London: Palgrave Macmillan 2018.
- Griffiths, Jay, *A Sideways Look at Time*, London: HarperCollins 2002 [1999].
- Grosz, Elizabeth, *The Nick of Time. Politics, Evolution, and the Untimely*, Durham & London: Duke University Press 2004.
- Grosz, Elizabeth, *Time Travels. Feminism, Nature, Power*, Durham & London: Duke University Press 2005.
- Grusin, Richard, "Introduction. Anthropocene Feminism: An Experiment in Collaborative Theorizing", Richard Grusin (ed.), *Anthropocene Feminism*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2017, s. vii–xix.
- Gunnarsson Payne, Jenny & Magnus Öhlander, *Tillämpad kulturteori. Lärarhandledning*, Lund: Studentlitteratur 2017.
- Halberstam, Jack, *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York: New York University Press 2005.
- Halberstam, Jack, *The Queer Art of Failure*, Durham & London: Duke University Press 2011.
- Haraway, Donna, *Staying With the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Durham & London: Duke University Press 2016.
- Heise, Ursula K., *Sense of Place and Sense of Planet. The Environmental Imagination of the Global*, Oxford: Oxford University Press 2008.
- Heise, Ursula K., *Chronoschisms. Time, Narrative, and Postmodernism*, Cambridge: Cambridge University Press 1997.
- Heise, Ursula K., *Imagining Extinction. The Cultural Meaning of Endangered Species*, Chicago: Chicago University Press 2016.
- Helgesson, Stefan, "Radicalizing Temporal Difference. Anthropology, Postcolonial Theory, and Literary Time", *History and Theory* 53, 2014:4, s. 545–562.

- Horn, Eva & Hannes Bergthaller, *The Anthropocene. Key Issues for the Humanities*, New York & London: Routledge 2021.
- Huebener, Paul, "Timely Ecocriticism. Reading Time Critically in the Environmental Humanities", *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 25, 2018:2, s. 327–344, <https://doi.org/10.1093/isle/isy037>
- Hägglstrand, Martin, *Dying for Time. Proust, Woolf, Nabokov*, Cambridge MA: Harvard University Press 2015.
- Intergovernmental Panel on Climate Change, "Special Report: Global Warming of 1.5 °C. Summary for Policymakers", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/> (hämtad 25.08.2021).
- Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change Widespread, Rapid, and Intensifying*, <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/> (hämtad 1.8.2022).
- Iovino, Serenella & Serpil Oppermann (eds.), *Material Ecocriticism*, Indiana: Indiana University Press 2014.
- Jacobsson, Hilda, *Jag var kvinna. Flickor, kärlek och sexualitet i Agnes von Krusenstiernas tidiga romaner*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2018.
- Jameson, Fredric, "The End of Temporality", *Critical Inquiry* 29, 2003:4, s. 695–718.
- Jenny ja Antti Wihurin rahasto, "Markku Kulmala", <https://wihuriprizes.fi/kvp/markku-kulmala/> (hämtad 21.05.2018).
- Johansen, Martin Blok, "Kunst som modstand. Ansatser til en uafgørlighedspædagogik", Martin Blok Johansen (red.), *Æstetik og pædagogik*, København: Akademisk forlag 2018, s. 237–258.
- Johns-Putra, Adeline, *Climate and Literature*, Cambridge: Cambridge University Press 2019.
- Joosen, Vanessa, *Adulthood in Children's Literature*, London: Bloomsbury Academic 2018.
- Jönsson, Maria, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalds författarskap*, Lund: ellerströms 2015.
- Kramshøj Finker, Jens, "Antropocæne udfordringer og perspektiver i nordisk børne- og ungdomslitteratur", Nina Goga & Marianne Eskebæk (red.), *På tværs af Norden. Økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur*, København: Nordiska ministerrådet 2020, s. 14–19.
- Kulmala, Markku, "Globaalimuutoksen yhteen kytkeytyneet ongelmat", <https://www.slideshare.net/TanjaSuni/markku-kulmala-future-earth-suomi-strategisen-tutkimuksen-neuvosto> (hämtad 28.3.2018).
- Lee, Mara, *När andra skriver. Skrivande som motstånd, ansvar och tid*, Göteborg: Glänta production 2014.
- Lefebvre, Henri, *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*, New York, NY: Continuum 2004 [1992].
- Lijser, Thijs, Robin Celikates & Hartmut Rosa, "Beyond the Echo-chamber. An Interview with Hartmut Rosa on Resonance and Alienation", *Krisis. Tijdschrift voor Filosofie* 2019:1, s. 64–78.
- Lilja, Mona, "The Politics of Time and Temporality in Foucault's Theorisation of Resistance: Ruptures, Time-Lags and Decelerations", *Journal of Political Power* 2018:3, s. 419–432, <https://doi.org/10.1080/2158379X.2018.1523319>
- Lindén, Claudia, "Ur led är feminismens tid. Om tidsmetaforer, otidsenlighet och gengångare i feministisk historieskrivning", *Tidskrift för genusvetenskap* 2012:3, s. 5–25.

- Lindeskog, Rolf, "Vad är ett samhälle? En kritisk granskning av begreppet Antropocen", *Sociologi i dag* 45, 2015:1, s. 8–30.
- Love, Heather, *Feeling Backwards. Loss and the Politics of Queer History*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 2009 [2007].
- Malewski, Anne, *Growing Sideways in Twenty-first Century British Culture*, Amsterdam: John Benjamins 2021.
- Martin, Theodore, "Temporality", *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. 22.12.2016, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.122> (hämtad 1.8.2022).
- Mitman, Greg, *Reflections on the Plantationocene. A Conversation with Donna Haraway and Anna Tsing*, University of Wisconsin-Madison 2019.
- Moore, Jason W., *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, Oakland CA: PM Press 2016.
- Morson, Gary Saul, *Narrative and Freedom. The Shadows of Time*, New Haven & London: Yale University Press 1994.
- Morton, Timothy, *The Ecological Thought*, Cambridge MA: Harvard University Press 2010.
- Muñoz, José Esteban, *Cruising Utopia. The Then and There of Queer Utopia*, New York: New York University Press 2009.
- Nationalencyklopedin, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kulturteori> (hämtad 9.1.2023).
- Nikolajeva, Maria, *From Mythic to Linear. Time in Children's Literature*, Lanham: Scarecrow 2000.
- Nikolajeva, Maria & Carole Scott, *How Picturebooks Work*, New York: Garland 2001.
- Nixon, Rob, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2011.
- Nocella II, Anthony J., Judy K.C. Bentley & Janet M. Duncan, "Introduction: The Rise of Eco-Ability", Anthony J. Nocella II, Judy K.C. Bentley & Janet M. Duncan (eds.), *Earth, Animal, and Disability Liberation. The Rise of the Eco-Ability Movement*, New York: Peter Lang 2012, s. xiii–xxii.
- Parikka, Jussi, *The Anthroscene*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2015.
- Pugh, Tison, *Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children's Literature*, London: Routledge 2010.
- Pyne, Stephen, *The Pyrocene. How We Created An Age of Fire, And What Happens Next*, California University Press 2021.
- Raipola, Juha, "Creeping into the Present. Iida Rauma's *Seksistä ja matematiikasta* as Eco-Dystopian Realism", Pia Ahlbäck, Jouni Teittinen & Maria Lassén-Seger (eds.), *Nordic Utopias and Dystopias. From Aniaya to Allattal*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2022, s. 93–109.
- Ray, Sarah Jaquette & Jay Sibara, "Introduction", Sarah Jaquette Ray & Jay Sibara (eds.), *Disability Studies and the Environmental Humanities. Toward an Eco-Crip Theory*, Lincoln: University of Nebraska Press 2017.
- Ricoeur, Paul, *Time and Narrative*, övers. Kathleen McLauhglin & David Pellauer, Chicago: Chicago University Press 1988.
- Riley, Denise, *Time Lived, Without Its Flow*, London: Capsule Edition 2012.
- Rohy, Valerie, *Anachronism and Its Others. Sexuality, Race, Temporality*, Albany, NY: State University of New York Press 2009.
- Rosa, Hartmut, *Alienation and Acceleration. Towards a Critical Theory of Late-Modern Temporality*, Copenhagen: NSU Press 2014 [2010].

- Rosa, Hartmut, *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*, New York: Columbia University Press 2015 [2001].
- Saldanha, Arun & Hannah Stark (eds.), "A New Earth: Deleuze and Guattari in the Anthropocene", *Deleuze Studies* 10, 2016:4, s. 427–439.
- Seymour, Nicole, *Strange Natures. Futurity, Empathy and the Queer Ecological Imagination*, Chicago: University of Illinois Press 2013.
- Sipe, Lawrence & Caroline E. McGuire, "Picturebook Endpapers. Resources for Literary and Aesthetic Interpretation", *Children's Literature in Education* 37, 2006:4, s. 291–304, <https://doi.org/10.1007/s10583-006-9007-3>
- Stockton, Kathryn Bond, *The Queer Child, or Growing Sideways in the Twentieth Century*, Durham & London: Duke University Press 2009.
- Uprichard, Emma, "Children as 'Being and Becomings'. Children, Childhood and Temporality", *Children and Society* 22, 2008:4, s. 303–313, <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2007.00110.x>
- Warnqvist, Åsa & Mia Österlund, "Att skildra feta kroppar. Vimmelbokslogik och fet temporalitet i Kristin Roskiftes *Alle sammen teller*", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 51, 2021:1–2, s. 25–39, <https://doi.org/10.54797/tfl.v51i1-2.1714>
- Widgren, Kajsa & Linnea Isberg, "Perversa flickfantasier: Anne-Marie Berglunds text-
lekar, rumsligheter och ironier", *Tidskrift för genusvetenskap* 34, 2013:2–3, s. 89–109.
- Widhe, Olle, "Modes of Environmental Imagination. The Eco-Movement and the Representation of Reality in Swedish Children's Literature from 1968 to 1977", *BLFT Barnlitterært forskningstidsskrift* 10, 2019:1, s. 1–16, <https://doi.org/10.18261/issn.2000-7493-2019-01-04>
- Wistisen, Lydia, "Leken i antropocen. Skräpetetik i Barbro Lindgrens *Loranga, Masarin och Dartanjang* (1969) och *Loranga, Loranga* (1970)", *Barnboken. Tidskrift för barnlitteraturforskning* 41, 2018, s. 1–20, <https://doi.org/10.14811/clr.v41i0.316>
- Wistisen, Lydia, "Barnboken i skräpocen. En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams *Mitt bottenliv*", Nina Goga & Marianne Eskebæk (red.), *På tvärs af Norden. Økokritiske strømninger i nordisk børne- og ungdomslitteratur*, Köpenhamn: Nordiska ministerrådet 2020, s. 36–41.
- Wistisen, Lydia, "Skit i traditionerna. Generationskonflikt, störda livslinjer och misslyckande i Leif Panduros *Rend mig i traditionerne* (1958)", *BLFT Barnlitterært forskningstidsskrift* 11, 2020:1, s. 1–11.
- Österholm, Maria Margareta, *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005*, Hägersten: Rosenlarv 2012.
- Österlund, Mia, "Queerfeministisk bilderboksanalys: Exemplet Pija Lindenbaum", Katri Kivilaakso, Ann-Sofi Lönngren & Rita Paqvalén (red.), *Queera läsningar. Litteraturvetenskap möter queerteori*, Hägersten: Rosenlarv 2012, s. 252–277.